

Anayasacılık Kavramını Berraklaştırmak^(*)

Doç. Dr. Semih Batur KAYA^(**)

Öz

Demokrasi son yıllarda gittikçe yapısal ve ideolojik anlam kaybına uğramaktadır. Elbette bu husus özellikle temsili demokrasinin karmaşık özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ne var ki demokrasi kadar karmaşık kural ve kurumları bulunmayan anayasacılık denilen kavram da ciddi bir anlam kaybına tabi tutulmaktadır. Çekinince, demokrasinin uğradığı yapısal bozukluğun anayasacılığın da başına gelmesidir. Esasen anayasacılık sınırlı devlet olgusuyla ilgilidir. Burada bu olgunun sağlanmasının önemli bir yolu hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır. Yani anayasacılık bir yandan kurumsal bir yapılanmayı diğer yandan da normatif bir düzenlemeyi içermektedir. Anayasal devlete dair temel formüleştirmeye bundan ibarettir. Fakat son zamanlarda anayasacılığın başına, demokraside olduğu gibi, çeşitli sıfatlar eklenmektedir. Elbette bu sıfatların bazıları olumlu anlamlara da işaret etmektedir. Sorun şu ki, anayasacılık, git gide demin belirttiğimiz orijinal ya da *a priori* (önsel) anlamını kaybetmektedir. Sonuç olarak bu çalışmanın amacı, demokraside olduğu gibi anayasacılık kavramının çeşitli olumlu ya da olumsuz (hak eksenli ya da ideolojik olsun) sıfatlarla anlamının bulanıklaştırıldığına dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler

Anayasa, Anayasacılık, Demokrasi, Hukuk Devleti, Sınırlı Devlet.

^(*) Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 04.09.2025 - Kabul Edildiği Tarih: 01.10.2025.

Atıf Şekli: Semih Batur Kaya, 'Anayasacılık Kavramını Berraklaştırmak' (2025) 15(2) Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1193,1225.

DOI: 10.52273/sduhfd..1777931.

^(**) Balıkesir Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye.

E-posta: semih.batur@yahoo.com.

Orcid: 0000-0001-5888-1750.

Clarifying the Concept of Constitutionalism

Abstract

Democracy has been increasingly losing its structural and ideological meaning in recent years. This is, of course, particularly due to the complex characteristics of representative democracy. However, the concept of constitutionalism, which lacks the complex rules and institutions of democracy, is also subject to a serious loss of meaning. The drawback is that the structural deterioration suffered by democracy also befalls constitutionalism. Essentially, constitutionalism is related to the concept of limited government. A key way to achieve this is to guarantee rights and freedoms. In other words, constitutionalism encompasses both institutional structuring and normative regulation. This is the basic formulation of the constitutional state. However, recently, as in democracy, various adjectives have been added to the prefix of constitutionalism. Of course, some of these adjectives also indicate positive meanings. The problem is that constitutionalism is gradually losing its original or a priori meaning, as we mentioned earlier. Consequently, the purpose of this study is to highlight how, as in democracy, the concept of constitutionalism is being obscured by various positive and negative adjectives (whether rights-oriented or ideological).

Keywords

Constitution, Constitutionalism, Democracy, Rule of Law, Limited Government.

Extended Summary

Constitutionalism is the normative and institutional guarantor of a limited state. In this respect, constitutionalism provides a rights-based structure for limited state power. Essentially, in this context, constitutionalism can be said to be a legitimate authority. The two fundamental components of authority here are normative and voluntary. In terms of normativeness, constitutionalism essentially guarantees rights and freedoms within the framework of the supremacy of the constitution. This is, in a sense, a state governed by the rule of law. In its voluntary nature, constitutionalism refers to the functioning of limited state power, which in turn is democratic principles.

Today, constitutionalism has become a vital issue regarding the origin and formation of the state. It determines the legitimacy of state power and how the state should be governed. Therefore, constitutionalism can be considered a call to a constitutional state. This call demands that the state establish a constitutional ontological foundation, that a government be established in accordance with the constitution, and that the government established on this foundation (essentially, all state organs and individuals as well, in a broader sense) act in accordance with the constitution.

Naturally, this situation allows constitutionalism to move beyond the legality that stipulates that official and private behavior conform to predetermined legal rules. Constitutionalism attributes a dynamic understanding of rights to all state activities and individuals.

However, constitutionalism, as a doctrine governing the legitimacy of state power's actions and transactions, still implies an ambiguous meaning. Moreover, this ambiguity is reinforced by the adjectives attached to constitutionalism. Therefore, it is important to reflect on the loss of meaning of constitutionalism, which has given momentum to the concept of the constitution, which is the ultimate determinant of the normative and operational, and to clarify its meaning. In this context, below, we will attempt to clarify the meaning of the concept of constitutionalism. To this end, we will first explain the concept of constitution as the concrete formula of constitutionalism. Then, we will examine the manifestations of constitutionalism's loss of meaning. Finally, we will attempt to clarify the concept of constitutionalism.

In our opinion, the term constitutionalism should not be used haphazardly to refer to any ideology, theory, narrative, or type of institution. It becomes necessary to identify the different uses of the concept and understand that when we speak of constitutionalism, we may be discussing different things. For example, in the case of authoritarian constitutionalism, we use it to criticize the way ruling elites with an authoritarian mindset wield power in less-than-fully democratic states; here, the current liberal democratic constitution is used for practical and authoritarian ideological functions, rather than limiting the power of the state and empowering those who would otherwise be powerless. However, we must extract the term constitutionalism from this framework.

Moreover, we must do this primarily because the basis and context of constitutional government and constitutionally protected fundamental rights are changing due to a

number of crucial factors, including globalization, massive increases in wealth inequality, migration and displacement, the hardening and fragmentation of identitarian positions, the re-politicization of religion, and the tribalization of politics. This also applies to the concept of rights-based constitutionalism (e.g., green constitutionalism). What matters is the realization of constitutionalism in its true sense and the implementation of the constitution. The problem lies in the implementation of the constitution and its safeguards. Therefore, constitutionalism must be freed from both political and rights-based characterizations. If a debate on constitutionalism is to be undertaken, it must be conducted within the framework of issues such as whether the institutions of this understanding are obsolete (e.g., the separation of powers), the usefulness of participatory democracy, and the need for greater oversight of the executive branch. Indeed, democracy has been increasingly losing its structural and ideological meaning in recent years. This is, of course, particularly due to the complex characteristics of representative democracy.

However, the concept of constitutionalism, which lacks the complex rules and institutions of democracy, is also subject to a serious loss of meaning. The concern is that the structural flaw suffered by democracy also befalls constitutionalism. Essentially, constitutionalism is related to the concept of limited government. A key way to achieve this is to safeguard rights and freedoms. In other words, constitutionalism encompasses both institutional structuring and normative regulation. This is the basic formulation of the constitutional state. However, recently, as with democracy, various adjectives have been added to the prefix of constitutionalism. Of course, some of these adjectives also imply positive meanings. The problem is that constitutionalism is gradually losing its original or a priori meaning, as we mentioned earlier. Constitutionalism can be used in various, even contradictory, meanings. The issue is actually quite simple and technical. Therefore, constitutionalism should not be subjected to any positive or negative ideological, etc., conditioning beyond the technical meaning envisioned by constitutional engineering. Therefore, when entering the realm of a democratic state, diversity and misunderstandings can increase. This is essentially the source of the problem. Democracy refers to meanings beyond technical and mechanical constitutional engineering, and consequently, to phenomena. Democracy, partly due to its political nature, becomes differentiated and blurred to the extent that it deviates from the mechanical constitutional mechanism. Therefore, today, there is no single or uniform formula for democracy. Although Robert A. Dahl attempted to achieve this with his concept of "empirical democracy," it cannot be said to have been successful in reality, in other words, in the practice of political life. Consequently, democracy has not been preserved in its "pure" form. In our opinion, a similar transformation should not befall the concept of constitutionalism. Ultimately, the purpose of this study is to highlight how, as with democracy, the concept of constitutionalism has been obscured by various positive and negative (whether rights-based or ideological) adjectives.

Giriş

Anayasacılık, sınırlı devletin normatif ve kurumsal garantörüdür. Bu yönüyle anayasacılık sınırlı devlet iktidarına ilişkin hak temelli bir yapılanma sağlar. Esasen bu bağlamda anayasacılığın meşrulanmış bir otorite olduğu söylenebilir. Buradaki otoritenin iki temel bileşeni normatiflik ve iradi olmak üzere teşekkül eder. Normatiflik bakımından anayasacılık, esasen anayasanın üstünlüğü çerçevesinde hak ve özgürlüklerin garantisini sağlar. Bu bir anlamda hukuk devletidir. İradi olarak anayasacılık, sınırlı devlet iktidarının işleyiş biçimine işaret eder. Bu da demokratik ilkelerdir.

Günümüzde anayasacılık, devletin kökeni ve oluşumu bakımından hayati bir konu haline gelmiştir. Devlet iktidarının meşruluğunu ve devletin ne şekilde yönetilmesi gerektiğini belirler. Şu halde anayasacılık, anayasal devlete bir çağrı olarak düşünülebilir. Bu çağrı, devletin bir anayasal ontolojik temele oturtulmasını, anayasaya uygun bir şekilde bir hükümetin kurulmasını ve bu temel üzerine kurulan hükümetin (esasen daha geniş şekliyle tüm devlet organları ve kişilerin de) anayasaya göre hareket etmesini ister.

Haliyle bu durum da, anayasacılığa ilişkin resmi ve özel davranışların önceden belirlenmiş yasal kurallara göre uygun olmasını şart koşan yasallığın daha ötesine geçişi sağlar. Anayasacılık devrim halinde bir hak anlayışını tüm devlet faaliyetlerine ve bireylere atfeder.

Ne var ki anayasacılık, devlet iktidarı eylem ve işlemlerinin meşruluğunu yöneten bir doktrin olarak halen belirsiz bir anlama işaret etmektedir. Üstelik bu belirsizlik anayasacılığa eklenen sıfatlarla pekiştirilmektedir. Dolayısıyla normatif ve eylemsel olanın en üst belirleyicisi konumundaki anayasa kavramına devrim katan anayasacılığın anlam kaybı üzerine düşünmek ve anlamını berraklaştırmak önem taşımaktadır. İşte tüm bu bağlamda aşağıda anayasacılık kavramını anlam bakımından berraklaştırmaya çalışacağız. Bu doğrultuda öncelikle anayasacılığın somut formülü olarak anayasa kavramını açıklayacağız. Ardından anayasacılığın anlam kaybının görünüm biçimlerini irdeleyeceğiz. Nihayet anayasacılık kavramını berraklaştırmaya çalışacağız.

Bu çalışma ile amacımız, esasen demokrasinin başına gelen anlam kaybının bir benzerinin, başına çeşitli sıfatlar eklenerek anayasacılığın başına gelmemesine dikkat çekmektir.

I. Anayasa: Semantik Bir İnceleme

Anayasa kelimesi “constituo” Latince kökeninden ileri gelmektedir. Kelime “kürmek” veya “küruluş” manalarını taşımaktadır. Bu kökenden gelen “constitutions principum”, Roma hukukunda, imparator tarafından yapılan yasama işlemleri için kullanılmıştır.¹ Antik Yunan’da Aristo ise polise has siyasal örgütlenmenin “temel kuruluşu” anlamında “politeia” kelimesini kullanmıştır. Ancak “politeia” sözcüğü hiçbir şekilde modern anlamıyla iktidarın sınırlandırılması bağlamında kullanılan bir kavram değildir. Bu kavram, yalnızca yönetenlerin belirlenmesi ve bunların bağlı olduğu yasaların yüceltilmesine dair bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte şimdiki manasıyla anayasa kelimesinin ifadesi olarak “Konstitution” kavramı ilk kez Cicero tarafından kullanılmıştır.² Fakat yine de buradaki kavramların günümüzdeki “anayasa” kavramını tam anlamıyla karşıladığı söylenemez.

Şu halde modern anayasa kavramına bakmak gerekir. Modern anayasaların büyük çoğunluğu devletin temel ilkelerini, hükümetin yapılarını ve süreçlerini ve vatandaşların temel haklarını, sıradan bir yasama eylemiyle tek taraflı olarak değiştiremeyen daha yüksek bir yasa da tanımlar. Bu daha yüksek yasa ya genellikle anayasa denir.

Buradaki modern anayasa kavramının anlaşılmasında “insan hakları” vurgusu önemlidir. Bu durumda Christopher McCrudden takip edilerek, insan hakları uygulamasının doğasını anlamak için, ampirik olarak iyi belgelenmiş olan insan hakları söyleminin üç özelliğini aklımızda tutmamız gerektiğini öne sürmek gerekir. Birincisi, yerel düzeydeki anayasal haklar ile uluslararası ve bölgesel düzeylerdeki insan hakları arasındaki geçmiş ve şimdiki karşılıklı ilişkidir. İkincisi, hem yerel anayasal hakları hem de uluslararası insan haklarını tanımlama ve yorumlamada karşılaştırmalı metodolojinin geçmiş ve şimdiki popülaritesidir. Üçüncüsü, insan haklarının neden önemli olduğunu açıklamak için “insan onuru” kavramının yaygın olarak kullanılmasıdır.³ İnsan hakları uygulama-

¹ Osman Korkut Kanadoğlu ve Ahmet Mert Duygun, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (1. Baskı, On İki Levha Yayınları 2020) 1.

² Kanadoğlu ve Duygun (n 1) 1-2.

³ İnsan onuru, insanların kim olduklarına ve nereden geldiklerine bakılmaksızın, insan olmalarından dolayı sahip oldukları varsayılan onurdur. Bu, insanlara kimlikleri nedeniyle gösterdiğimiz türden bir saygı değildir. Bkz. Adeno Addis, ‘Human Dignity in Comparative Constitutional Context: In Search of an Overlapping Consensus’ (2015) 2 (1) *Journal of International and Comparative Law* 1, 1-2. Gerçekten de insan onuru kavramı, günlük konuşmalarda ve

sındaki bu üç unsuru bir arada anlamak bakımından küresel olarak insan haklarının tanımlanması ve yorumlanması ile ulusal olarak anayasal hakların anayasal yorumlanmasının ne ölçüde birleştiğini ve ayrıldığını kavramak önem taşır.⁴ Üstelik yirminci yüzyılın ikinci yarısının küreselleşen eğilimlerinin yirmi birinci yüzyılda keskin muhalefet hareketleriyle karşı karşıya gelmesiyle bu husus bugün daha da acil hale gelmektedir.

Şu halde anayasalar vatandaşların haklarını ve görevlerini beyan etmeli ve tanımlamalıdır. Anayasa, vatandaşlara uygulanabilir temel haklar beyanını içerir. En azından, bunlar açık ve demokratik bir toplum için gerekli olan temel medeni özgürlükleri (örneğin, düşünce, konuşma, dernek kurma ve toplanma özgürlükleri; hukukun usulüne uygun olarak yürütülmesi ve keyfi tutuklama veya hukuka aykırı cezalandırmadan muafiyet) içerecektir. Bir anayasa, bu asgarinin ötesine geçerek sosyal, ekonomik ve kültürel hakları veya azınlık topluluklarının belirli kolektif haklarını da içerebilir. Öyle ki bazı haklar, işkenceden veya fiziksel tacizden muaf olma hakkı gibi hem vatandaşlar hem de vatandaş olmayanlar için geçerli olur.⁵ Bunlar modern anayasaların temel tanımlayıcı araçlarıdır.

Bunun yanı sıra modern anayasanın destekleyici fonksiyonel değerleri de vardır:⁶

- a. *Yasal araçlar olarak Anayasa:* Bir anayasa “iktidarı adaletle birleştirir”; iktidarın işleyişini usule göre öngörülebilir kılar, hukukun üstünlüğünü destekler ve gücün keyfiliğine sınırlar koyar.⁷ Ülkenin en üstün yasasıdır ve sıradan hukuk kurallarının uyması gereken standartları sağlar.
- b. *Toplumsal beyanlar olarak Anayasa:* Anayasalar sıklıkla, çeşitli derecelerde, toplumu yansıtmaya ve şekillendirmeye çalışır. Örneğin, halkın (var

hukuki ve siyasi teorilerde önemli bir rol oynar. Ayrıca çok sayıda ulusal anayasa ve uluslararası sözleşmede de önemli bir yer tutar. Kanaatimizce çoğul değerler ve buna bağlı hukuki taahhütlerin olduğu bir dünyada, insan onuru kavramı, daha ziyade ve önsel olarak insanı kimliklere bakmadan aşığılamalara karşı koruma demektir.

⁴ Bkz. Christopher McCrudden, ‘Dignity, Rights, and the Comparative Method’, in Rogers M. Smith ve Richard R. Beeman (eds), *Modern Constitutions* (University of Pennsylvania Press 2020) 129.

⁵ IDEA, ‘What is a Constitution? Principles and Concepts’ (August 2014) <https://constitutionnet.org/sites/default/files/what_is_a_constitution_0.pdf> Erişim Tarihi: 31.08.2024.

⁶ Bu ayrım için temelde bkz. Donald S. Lutz, *Principles of Constitutional Design* (Cambridge University Press 2006) 16-18.

⁷ Zafer Gören, *Anayasa Hukuku* (5. Baskı, Yetkin Yayınları 2020) 31.

olan veya amaçlanan) ortak kimliğini ve özelemlerini ifade ederek veya paylaşılan değerleri ve idealleri ilan eder. Bu hükümler genellikle önsözlerde ve açılış beyannamelerinde bulunur, ancak yeminlerde ve sloganlarda veya Anayasa tarafından tanımlanan bayraklarda ve diğer sembollerde de bulunabilir. Anayasanın diğer önemli hükümleri, özellikle sosyo-ekonomik hakları, kültürel veya dil politikasını veya eğitimi tanımlayanlar da bu kategoriye⁸ ait olur.

- c. *Siyasal araçlar olarak Anayasa*: Anayasa bir ülkenin karar alma kurumlarını belirler. Anayasalar “en yüksek gücü” ortaya koyar, “gücü etkili karar almaya yol açacak şekilde dağıtır” ve “devam eden siyasi mücadele için bir çerçeve sağlar”. Siyasi hükümler devlet kurumlarının (parlamento, yürütme, mahkemeler, devlet başkanı, yerel yönetimler, bağımsız organlar, vb.) nasıl oluşturulduğunu, hangi yetkilere sahip olduklarını ve birbirleriyle nasıl ilişkilendiklerini gösterir.⁹

Sonuç olarak, bu üç destekleyici anayasal işlev (kültür, güç ve adalet), çoğunlukla çeşitli parçaları ve kurumlarıyla bir anayasada birlikte bulunur. Lutz’un belirttiği üzere, adına layık herhangi bir anayasa üçünü de içerir. Bir yandan, iyi bir anayasa üçü için tutarlı bir paket sunar. Öte yandan, üç unsur birbirleriyle doğal olarak mücadele halindedir. Kültürel unsur belirli ve özeldir, adalet unsuru ise evrensel uygulanabilirlik öncülünden hareket eder. Yani, anayasal süreçlerde içsel olan hukukun üstünlüğü, tüm vatandaşların aynı şekilde ve aynı ölçüde etkilenmesini gerektirirken, kültürel unsur, sonuçları bakımından evrensel olmayan ayrımlara ve beklentilere dayanır. Sözde çoğunluk-azınlık sorunu, bu ayrışmanın bir yönüdür. İktidar unsuru, evrenselci hukukun üstünlüğü unsuru tarafından sınırlandırılır. Aynı zamanda iktidar, nüfusun çeşitli kesimlerinden gelen popüler ve özel taleplere yanıt vermeye eğilimlidir; çünkü gelecekteki iktidar, hükümet mallarının ve hizmetlerinin evrensel olmayan bir şekilde dağıtılmasına dayanır.¹⁰ Nihayetinde söz konusu üç destekleyici işlevin birlikte “anayasa”da yer alması, bir çelişki oluşturmaz. Tersine bu durum 18. yüzyılın sonlarında ulaşılan büyük başarıdır.¹¹

⁸ Bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri* (17. Baskı, Legal Yayıncılık 2023) 10-11.

⁹ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku* (26. Baskı, Beta Yayınları 2023) 159-160.

¹⁰ Lutz (n 6) 18-19.

¹¹ Gören (n 7) 28.

II. Anayasacılık Tiplerini: Anlam Kaybının Görünüm Biçimleri

A. İlliberal Anayasacılık

Macaristan ve Polonya’da gözlemlenen değişikliklerin bölgesel bağlamı, kademeliliği, yöntemleri ve içeriği ile “gerçek otoriter devletler” arasındaki somut farklara bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşarak “illiberal anayasacılık”¹² kavramı ortaya atılmıştır.¹³ Buna göre, illiberal anayasacılık, esas olarak 21. yüzyılın ikinci on yılında otokrat popülist liderler tarafından yönetilmiş olan post-sosyalist bölgedeki AB Üye Devletlerinin “otoriterleşme” sürecinde yaşadıkları bir aşamadır. Bunlar, anayasal demokrasinin bozulmasına ve bileşenlerinin boşaltılmasına yol açmıştır. Bozulmanın kademeli olması ve AB hukukunun (müktesebatinin) ve insan hakları taahhütlerinin (zayıflıkları ve kusurlarına bakılmaksızın) günlük hukuk kararlarına gömülü olması, bu Devletlerin (modern) otoriterliklere dönüşmesini engellemiştir. Bu, illiberal anayasacılık kavramının bir parçasıdır. Öte yandan, rejimin nüfus için normatif çekiciliğinin, belirli bir siyasi felsefeden ziyade karizmatik bir lider özlemi çeken dengesiz bir anayasal kimlikte köklerini bulabileceği ileri sürülmüştür. Sonuç olarak, bu çekiciliğin, karizmatik bir lider tarafından siyasetin güncel duygusal ihtiyaçlarını karşılamak için çağrılabilirdiği ölçüde, bir ideolojiler karmaşasının uygulanmasıyla tatmin edilebileceği de ortaya konulmaktadır.¹⁴

Macaristan ve Polonya’da sırasıyla 2010 ve 2015’ten bu yana yapılan anayasal değişiklikler, liberalizm ve anayasacılığın birbirinden ayrılmasına daha fazla ağırlık vermemize yol açıyor.¹⁵ “Anayasacılık” bir ideolojiden ziyade, özel-

¹² Macaristan, anayasacılığın tüm kurumsal unsurlarını sağlayan ilk ve en kapsamlı siyasi geçişlerden biri olmuştur. Özellikle denetim-denge ve garantili temel haklar bakımından durum bu olmuştur. Fakat Macaristan ayrıca, tam teşekküllü bir liberal demokratik sistemden güçlü otoriter unsurlara sahip illiberal bir sisteme anayasal gerilemenin ilk ve muhtemelen örnek vakasını temsil etmektedir. Gabor Halmai, ‘Illiberal Constitutionalism? The Hungarian Constitution in a European Perspective’ (Yıl Yok) <https://me.eui.eu/gabor-halmai/wp-content/uploads/sites/385/2018/09/Illiberal_Constitutionalism_WHK17_Halmai-3.pdf> s. 86, Erişim Tarihi: 05.09.2024.

¹³ Timea Drinoczi, ‘The Emergence of Illiberal Constitutionalism and Illiberal Legality in Europe: What is Happening and What Can the Eu Do About It?’ (2021) (3) Groupe d’études géopolitiques 151, 151.

¹⁴ Drinoczi (n 13) 151.

¹⁵ Üzerine birçok sıfat eklenebilecek anayasacılık gibi kavramlar da benzer şekilde çeşitli yaklaşımları cezbetmektedir. Anayasacılık terimine ilişkin genel kabul gören görüş, bunun liberal olmaktan başka bir şey olamayacağıdır; bu nedenle illiberal anayasacılık ifadesine karşı çıkılmalıdır. Fakat anayasacılık kamu gücü üzerinde kısıtlamalar gerektirmektedir; ne var ki bu

likle liberal anayasacılığın halihazırda bir siyasi ideoloji ve anayasal tasarım olarak yerleşmiş olduğu Devletlerde, çeşitli siyasi ahlak, felsefe veya uygulamaları barındırabilen anayasal bir tasarım olarak görülebilir. Macaristan ve Polonya demokratik çöküş içindeki Devletler arasında öne çıkmakta ve mevcut (modern) otoriter rejimlerden belirgin şekilde farklılıklar taşımaktadır. Bozulmaları, niceliksel veya niteliksel olarak, “otoriterlik” durumuna ulaşmadı. Ancak bu, her iki ülkede de giderek artan otoriter eğilimlerin gözlemlenemeyeceği anlamına gelmemektedir. Macaristan ve Polonya hala AB’nin üyeleridir ve başarısızlıklarına rağmen, her iki ülkenin siyasi liderliklerine belirli, ancak oldukça zayıf bir iç kısıtlama dayatmaktadır. Bu iç kısıtlamanın varlığı, bunların hala anayasal sistemler olduğu anlamına gelir. Aynı zamanda, demokrasinin bozulması, insan haklarının kötüye kullanılması ve hukukun üstünlüğünün kötüye kullanılması, Macar ve Polonya anayasacılığının “illiberal” olarak nitelendirilebileceğini, hem ideolojinin hem de anayasal tasarımın gelişme vektörünün yeni bir yöne gittiğinin işareti olduğunu ima eder.¹⁶

Bu otoriter anayasacılık, otoriter (liberal olmayan) vizyonları ve fikirleri kabul etmeye ve desteklemeye yatkın olacak şekilde biçimlendirilmiş Macar ve Polonya kimliklerine büyük ölçüde dayanmaktadır; bu da liberal anayasacılığın hayatta kalmasını daha zor hale getirir. Ayrıca otoriter rejimin, Macarların ve Polonyalıların dengesiz anayasal kimliklerine aykırı olmadıkları için kurucu unsurlarını savunmasını ve sürdürmesini de sağlar.¹⁷

Kısaca illiberal anayasacılığın özellikleri şunlardır: 1) anayasacılık mutlaka liberal olmak zorunda değildir, 2) otoriter anayasacılık liberal anayasacılığın bozulması ve henüz bu son aşamaya ulaşmamış otoriterliğe doğru bir adımdır,

husus ne Macaristan’da ne de Polonya’da görülmektedir. Sonuç olarak, Macaristan veya Polonya gibi devletler eski “liberal” benliklerinin niteliklerini gösteremediklerinde ve eski anayasacılıklarını kamu gücü üzerindeki kısıtlamalarıyla birlikte zayıflattıklarında, (modern) otoriter veya anti-demokratik rejimler olarak adlandırılırlar. Bununla birlikte bazen anayasacılık kavramı için başka sıfatlar kullanılmakta (otoriter gibi) ve anayasacılığın liberal hakların ve demokratik süreçlerin yokluğunda uygulanabilir olduğu iddia edilmektedir. Fakat Drinoczi ve Bien-Kacala için, illiberal anayasacılık yalnızca bir “olasılık” değil, aynı zamanda bir gerçekliktir; yani illiberal anayasacılığın kamu gücü üzerinde giderek zayıflayan ancak hâlâ var olan bir kısıtlaması vardır. Nitekim bu, son on yılda Macaristan ve Polonya anayasal devletlerinde görülmektedir. Timea Drinoczi ve Agnieszka Bien-Kacala, ‘Illiberal Constitutionalism and the European Rule of Law’ in Timea Drinoczi ve Agnieszka Bien-Kacala (eds) *Rule of Law, Common Values, and Illiberal Constitutionalism* (Routledge 2021) 4.

¹⁶ Drinoczi (n 13) 152.

¹⁷ Drinoczi (n 13) 152.

3) otoriter ve zayıf bir şekilde kısıtlanmış tarzıyla tutarlı bir teoridir, 4) Macaristan ve Polonya örneklerinde olduğu gibi, nüfusun liberal olmayan veya otoriter değer yönelimlerinin zaman zaman baskın gelebildiği otoriter olmayan bir anayasal kimliği varsayar.¹⁸ Dolayısıyla bir teokrasi veya otoriter bir diktatörlük bir anayasaya sahip olabilir ancak yetkilerin sınırlandırılması, temel hakların korunmasının asgari çekirdeğine bağlılık veya demokratik yönetimin en temel ilkelerine uyma gibi bir iddiası olmayabilir.¹⁹ İşte buna illiberal anayasacılık denilmektedir.²⁰

B. Otoriter Anayasacılık

Anayasacılığı normatif bir kavram olarak ele alan hukuk bilginleri ve siyasi teorisyenler konuyu ikiye ayırma eğilimindedir. Modern Batı’da aşına olduğumuz türden, insan haklarına ve özyönetime yönelik temel taahhütlerin çeşitli kurumsal araçlarla uygulandığı liberal anayasacılık ve insan haklarını tamamen reddeden ve kısıtlanmamış güç sahipleri tarafından yönetilen²¹ otoriterlik vardır.

¹⁸ Drinoczi (n 13) 151-152.

¹⁹ Michael Rosenfeld, ‘Illiberal Constitutionalism: Viable Alternative or Nemesis of the Modern Constitutional Ideal’ (Yıl Yok) <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4741850>, s. 8-9, Erişim Tarihi: 03.09.2024.

²⁰ Liberal olmayan anayasacılık kavramı ve hatta bunun herhangi bir içeriği olup olmadığı, ya da sadece otoriterliğe geçişi gizlerken kolaylaştırmak için anayasacılık dil oyununun çarpık bir kullanımına indirgenebilir olup olmadığı konusunda çok fazla fikir ayrılığı vardır. Ancak kavramsal makul olma alanı içinde kaldığımız sürece, üç farklı türde özgürlükçü olmayan anayasacılık ayırt edebiliriz. Bunlar Singapur’da yaygın olan gibi özgürlükçü olmayan toplulukçu (communitarian) olan; 2010’larda Macaristan ve Polonya’da uygulanan milliyetçi popülist olan ve ABD’de Trump ve Brezilya’da Bolsonaro tarafından başvurulanlar gibi yerleşik liberal anayasalar bağlamında aralıklı ve fırsatçı olan şekilde sayılabilir. Rosenfeld (n 19) 9.

²¹ Alexander Somek, Avusturya Parlamentosu’nun 1934’te tahttan indirmesi ile 1938’de Nazi Almanyası ile Anschluss arasındaki dönemdeki Avusturya rejimini tanımlamak için “otoriter anayasacılık” terimini kullanmıştır. Somek’e göre otoriter anayasacılık, demokratik temsil ve hesap verebilirlik dışında anayasal yönetimin tüm temel özelliklerini kapsar; demokratik temsil ve hesap verebilirliği ise “toplumsal bütünleşme veya toplumsal yeniden yapılanma” adına reddeder. Yani demokrasi dışındaki değerleri, özellikle kamu düzeni, toplumsal uyum, barış ve uyum fikirlerini vurgular. Somek, otoriter anayasacılığın mantığına göre temsili meclislerin ve seçim siyasetinin bu kamusal malların elde edilmesini tehlikeye attığını ve engellediğini ve Leviathan’ın devreye girmesini gerektirdiğini ileri sürer. Bu tutum birçok otoriter ideolojide ortak olsa da, otoriter anayasacılığı ayıran şey hukukun üstünlüğüne olan bağlılığı ve keyfi güç kullanımını reddetmesidir; bu taahhütler demokratik ilkenin reddi anlamına gelir. Alexander Somek, ‘Authoritarian Constitutionalism: Austrian Constitutional Doctrine 1933 to 1938 and Its Legacy’ in Christian Joerges ve Navraj Singh Ghaleigh (eds), *Darker Legacies of Law in Europe* (Hart Publishing 2003) 361-362.

Mark Tushnet bu bağlamda “otoriter anayasacılık” kavramını ortaya koymaktadır. Tushnet bu kavramsallaştırmayı özellikle melez rejimlerden hareketle ortaya koymaktadır. Buna göre bu rejimler, otoriterlikten liberal demokrasiye giden bir yörüngede ara bir nokta oldukları varsayımıyla geçiş rejimleri olarak tanımlanmaktadır. Bilim insanları, bu rejimleri birçok demokrasi kadar istikrarlı, ayrı bir tür (veya birkaç ayrı tür) olarak görmenin daha iyi olduğunu ortaya koymaktadırlar. Kısacası burada, rejim türleri kategorisi çoğullaştırılmaktadır.²² Benzer şekilde, Tushnet de anayasacılık kategorisini çoğullaştırmanın yerindeliğini söylemektedir. Çünkü normatif olarak ayırt edilmesi gereken rejimler arasında ayrımlar yapmamızı sağlayarak bir anlayış geliştirilmesi böylelikle sağlanmaktadır.²³

Tushnet burada, liberal anayasacılıktan farklı üç anayasacılık biçiminin kısa bir tanımıyla başlamaktadır. Mutlak anayasacılıkta (absolutist constitutionalism), ulusun refahına ilgi duyan tek bir karar verici, geniş çapta istişarelerde bulunur ve genel olarak medeni özgürlükleri korur, ancak sonunda, karar vericinin kendi takdirine bağlı olarak, başka hiçbir kurum tarafından denetlenmeden bir eylem yolu belirler. Salt hukukun üstünlüğü anayasacılığında (mere rule of law constitutionalism), karar verici bazı genel prosedür gerekliliklerine uyar ve kararları, diğer şeylerin yanı sıra, bağımsız mahkemeler aracılığıyla uygular, ancak karar verici, örneğin medeni özgürlüklerle ilgili herhangi bir maddi kurala sınırlandırılmaz.²⁴ Son olarak, otoriter anayasacılıkta (authoritarian constitu-

²² Mark Tushnet, ‘Authoritarian Constitutionalism’ (2015) 100 (2) *Cronell Law Review* 391, 395.

²³ Tuhsnet (n 22) 395.

²⁴ Acaba özellikle, “otoriter anayasacılık” salt “otoriterlik”ten daha olumlu veya arzu edilir bir nitelik mi ima etmektedir? Böyle olumlu bir normatif imaya sahip kavramsallaştırmaların sahip olmayanlara göre bir avantaja sahip olduğunu düşünülebilir. Burada ilk bakışta, “otoriter anayasacılığı”, “anayasacılığın” hükümet gücünün örgütlenmesi için arzu edilir bir siyasi (ve toplumsal) ilke, uygulama ve kurum kümesi olarak anlaşıldığı çok uzun ve iyi bilinen bir soyağacıyla ilişkilendirilmesi düşünülebilir. Buna karşılık “otoriter” kelimesiyle birlikte kullanıldığında “anayasacılık”, herhangi bir normatif başvuru olmaksızın yalnızca anayasa hukukuyla belirli bir ilişkiye veya anayasa hukukunu kullanma biçimine atıfta bulunur. Dolayısıyla bu ikinci durumda, “otoriter” kelimesiyle birlikte kullanıldığında “anayasacılık” kelimesinin anlamının, terimin anlamıyla çok az ilgisi olması nedeniyle kavramsal belirsizliğin teorik dezavantajıyla karşı karşıyadır. Özetle, “otoriter anayasacılık”ta anayasacılığı anlamının iki farklı yolu var. Birincisi, otoriter bağlamlarda gücü kısıtlayan ve bu nedenle “anayasacılık”ın otoriter veya demokratik ortamlardan herhangi birini nitelemek için kullanıldığında anlamsal eşdeğerliğe sahip olduğu bir dizi uygulama, ilke veya kuruma atıfta bulunur; ikinci yol yalnızca anayasal araçların otoriter amaçlar için kullanılmasına atıfta bulunur; bu nedenle bu durumda “anayasacılık”, “otoriter anayasacılık”ta “demokratik anayasacılık”tan farklı bir şey ifade eder. Andrea Pozas-Loyo, ‘Authoritarian Constitutionalism’ (2019) *Annual American Political Science Association Meeting September 2019* 1, 3-5.

tionalism), liberal özgürlükler orta düzeyde korunur ve seçimler²⁵ makul ölçüde özgür ve adildir.²⁶

Tushnet'e göre otoriter anayasacılığın karakteristik özellikleri şunlardır:²⁷

- a. Rejim, açıklama kolaylığı açısından baskın bir parti tarafından kontrol edilmektedir. Parti tüm ilgili kamu politikası kararlarını alır ve rejimin yaptığı seçimlere itiraz etmek için yasal bir dayanak yoktur. Esasen rejimi otoriter yapan şey budur.
- b. Fakat rejim, siyasi muhalifleri keyfi olarak tutuklamaz.
- c. Rejim, çeşitli yaptırımları kullanırken bile, politikalarının makul ölçüde açık bir şekilde tartışılmasına ve eleştirilmesine izin verir. Rejimin eleştirilenleri, yaptırım uygulandıktan sonra bile eleştirilerini yayma yeteneğine sahiptir.
- d. Rejim, seçim bölgelerinin çizilmesi ve parti listelerinin oluşturulması gibi konulara yakından dikkat ederek makul ölçüde özgür ve adil seçimler yürütür ve bu seçimlerde mümkün olan en iyi şekilde galip gelmesini -ve önemli bir farkla- sağlar. Sahtekârlık ve fiziksel yıldırma, varsa bile, yalnızca ara sıra ve sistematik olmayan bir şekilde gerçekleşir.

²⁵ Şunu hemen belirtelim ki burada örneğin "seçimsel otoriterlik" veya "rekabetçi otoriterlik" yerine otoriter anayasacılıktan bahsedildiği akılda tutulmalıdır. Çünkü bu kategoriler iki temel şekilde farklılık gösterir. Seçimsel otoriterlik veya rekabetçi otoriterlik belirgin bir rejimi ifade eder; otoriter anayasacılık bunu ifade etmez. Otoriter anayasacılık, otoriter bir zihniyete sahip yönetici seçkinlerin, tam olarak demokratik olmayan devletlerde iktidarı kullanma biçimini vurgular. Burada yürürlükteki liberal demokratik anayasa, devletin gücünü sınırlamak ve aksi takdirde güçsüz olacak olanları güçlendirmek yerine, pratik ve otoriter ideolojik işlevler için kullanılır. İkinci fark ise otoriter anayasacılığın çok partili seçimlere veya haksız seçim rekabetine değil, anayasal yöne vurgu yapmasıdır. Öte yandan otoriter anayasacılık kapsamında muhafazakâr değerlerle karşılaşmaktadır (düzen, topluluk eğilimi ve çekişmeden ziyade değer konsensüsü gibi); ancak belirgin bir otoriter ideoloji olduğu henüz açık değildir. Ayrıca liberal özgürlüklerin orta düzeyde korunduğu da gözlemlenmektedir; bu yüzden "tam demokrasiler" değildir. Daha da önemlisi, içeriğin ne olduğu konusunda bir fikir birliği olmasa da otoriter içerikli anayasalar da bu kapsamda yer almaktadır. Burada önemle vurgulamak gerekir ki, otoriter anayasacılık, otoriter amaçlar için anayasacı bir söylemi sürdüren etkisiz bir liberal demokratik anayasa içinde iktidarın kullanılmasına yaptığı vurguyu ortaya koyar. İşte bu vurgu, rekabetçi otoriterlik gibi kategorilerin dikkatimizi çekmediği bir özelliğe dikkatimizi çeker. Roberto Niembro Ortega, 'Conceptualizing Authoritarian Constitutionalism' (2016) (49) *Verfassung und Recht in Übersee* 339, 348 ve 351.

²⁶ Tushnet (n 22) 396.

²⁷ Tuhsnet (n 22) 449-450.

- e. Egemen parti kamuoyuna karşı duyarlıdır ve kamuoyunun görüşleri olarak algıladığı şeylere yanıt olarak en azından zaman zaman politikalarını değiştirir. Tepkisellik motivasyonu karışık olabilir, ancak iktidarda kalma arzusu, ülkenin çıkarları hakkındaki yargılar gibi diğer motivasyonlara baskın gelir.
- f. Rejim, muhalefet miktarının, arzu edilir olarak gördüğü seviyeyi aşmamasını sağlayacak mekanizmalar geliştirebilir.
- g. Mahkemeler makul ölçüde bağımsızdır ve temel hukukun üstünlüğü gerekliliklerini makul ölçüde iyi uygular. Yargıçlar, özellikle de yüksek mahkemelerdekiler, yargıçların eğitimi ve yargısal seçim ve terfi mekanizmaları nedeniyle rejimin çıkarlarına karşı duyarlı olmaları muhtemel olsa da, rejimden nadiren doğrudan talimat alırlar. Gerçekten de bazen, hukukun üstünlüğü veya anayasal gerekçelerle önemli rejim girişimlerini reddedebilirler. Ancak, anayasal inceleme sistemi zorunlu olarak zayıf biçimli inceleme olmaktadır ve rejim, girişimlerinin mahkemelerin yorumlarına uyması için anayasayı değiştirme yetkisine sahip olmaktadır.

Otoriter anayasacılık ideolojisi,²⁸ güçlü liberteryenlikten ABD tarzı liberallizme ve Avrupa sosyal demokrasi geleneğine, bireysel özgürlük kısıtlamaları için standart gerekçeleri özgürce öne süren bir anayasacılığa uzanan bir spektrumun bir ucunda yer alıyor olarak anlaşılabilir.²⁹ Ancak önemli olan, otoriter anayasacılığın anayasacı olmasıdır; çünkü belirgin bir otoriter ideolojiden kaynaklanan gerekçeleri değil, standart gerekçeleri öne sürer.³⁰ Elbette bunların hiçbirisi, otoriter anayasacılığın pragmatik savunmasının nihayetinde ampirik olduğunu ve bunu sunanların, mevcut alternatiflere kıyasla, politikalarının toplumsal barışı ve ekonomik büyümeyi ne ölçüde güvence altına aldığını abartma konusunda genellikle bir çıkarları olduğunu reddetmek anlamına gelmez. Yine de, bu kadar nitelikli olsa bile, pragmatik savunma, otoriter anayasacı rejimlere

²⁸ Bu çerçevenin kurumsal yansımaları için bkz. Abdulkadir Yıldız, 'Anayasal Değişimin Suistimali ve Otoriterleşme: Anayasa Mahkemesi Üzerinden Bir Okuma' (2025) 15 (2) İnsan ve Toplum Dergisi 81, 94.

²⁹ Otoriter anayasacılık (salt) otoriterlik ve hukukun üstünlüğü anayasacılığından nasıl ayırt edilebilir? Tushnet'e göre geçerli anayasacılık normatif olarak ağırlıklıdır, yazılı anayasaları olan tüm devletlere, hatta kurumsal düzenlemeleri ve bireysel hakları belirleyen yazılı anayasalara sahip olanlara mutlaka uygulanabilir değildir. Nitekim Sovyetler Birliği'nin 1936 Anayasası böyle bir anayasaydı. Mark Tushnet, 'Authoritarian Constitutionalism: Some Conceptual Issues' in om Ginsburg ve Alberto Simpser (eds), *Constitutions in Authoritarian Regimes* (Cambridge University Press 2014) 44-45.

³⁰ Tushnet (n 22) 452.

bir miktar normatif otorite sağlayabilir; tamamen otoriter rejimlerin karakteristik özelliği olan bireysel haklara yönelik ciddi müdahalelerde bulunmadan toplumsal olarak arzu edilen sonuçlara ulaşırlar.³¹

C. Suiistimalci Anayasacılık

Anayasalar, ülkelerin demokrasilerini güçlendirmek ve sivil haklarını diğer devletlere ve kendi devletlerine karşı korumak için temel olarak yazılı anlaşmalardır.³² Ancak, anayasalar her zaman bu niyetle ortaya çıkmamakta ve özellikle de siyasal elitler tarafından kullanıldığında, hizmet etmesi gereken temel amaçtan kolayca farklı bir yola yönlendirilebilmektedir. Çoğunluk tarafından seçilen hükümetler, anayasayı değiştirme yoluyla kötüye kullanım içeren anayasalar hazırlayabilir ve bunu yaparken, eylemleri seçilen hükümetler tarafından uygulandığı için yasalara uygun gibi görünür.³³ İşte bu doğrultuda doktrinde bir kavram ortaya atılmıştır.

David Landau “suiistimalci anayasacılığı” (abusive constitutionalism), bir devleti eskisinden önemli ölçüde daha az demokratik hale getirmek için anayasal değişiklik mekanizmalarının kullanılması olarak tanımlamaktadır.³⁴ Yazar, anayasal değişiklik mekanizmalarına atıfta bulunurken, burada gayriresmi değişiklik yöntemlerine değil, resmi yöntemlere odaklanmaktadır. Bir rejimi “önemli ölçüde daha az demokratik” hale getiren manevralara atıfta bulunurken ise Yazar, demokrasiyi bir yelpazede kavramsallaştırmakta ve tam otoriterlik ile tam demokrasi arasında çeşitli hibrit veya rekabetçi otoriter rejimler olduğunu kabul etmektedir. Son olarak, belirli bir ülkedeki demokrasi derecesine atıfta bulunurken Yazar, iki ayrı boyuta odaklanmaktadır: (1) seçim alanı ve görevdeki ve muhalefet figürlerinin eşit şartlarda rekabet etme derecesi ve (2) bireylerin ve azınlık gruplarının haklarının korunma derecesi. Kavramsal olarak, bu iki boyut bağımsızdır ve birbirinden ayrılabilir, ancak burada tartışılan rejimlerde, seçim alanındaki gerileme, haklar konusundaki gerilemeyle oldukça ilişkili görünmektedir.³⁵

³¹ Tushnet (n 22) 454.

³² Bu en temel beklentidir. Bkz. Yasemin Özgün-Çakar, ‘Otoriter Düzenleme Zihniyeti Olarak Anayasacılık’, in *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: C. 9 Dönemler ve Zihniyetler* (İletişim Yayınları 2009) 259.

³³ İrem Nart, ‘Abusive Constitutionalism in the Heart of the Europe: Cases of Hungary and Poland’ (2021) (3) *Journal of International Relations and Political Science Studies* 27, 30.

³⁴ Suiistimalci anayasacılık, “otoriter projeleri ilerletmek için liberal demokratik anayasal tasarımların, kavramların ve doktrinlerin benimsenmesi” olarak anlaşılmaktadır. Jan Petrov, ‘How to Detect Abusive Constitutional Practices’ (2024) *European Constitutional Law Review* 1, 2.

³⁵ David Landau, ‘Abusive Constitutionalism’ (2013) 47 *University of California, Davis* 189, 195-196.

Sivil rejimlerin genellikle askeri darbeler neticesinde ortadan kaldırıldığı malumdur. Fakat darbelerin sayısı 1960'lardaki altın çağlarından bu yana keskin bir şekilde düşmüştür.³⁶ Çünkü Soğuk Savaş'ın sona ermesi, güçlü devletlerin açıkça demokratik olmayan rejimlere olan hoşgörüsünü azaltmış ve ayrıca uluslararası düzeyde kültürel normları demokrasinin öneminin tanınmasına doğru kaydırmıştır. Böyle olmakla da askeri müdahale, özellikle Latin Amerika gibi uzun bir geçmişe sahip bölgelerde özellikle hoş karşılanmamıştır. Bu durum, olası otokratları daha anayasal değişim yöntemlerine itmiştir.³⁷ Dahası, son zamanlarda gerçekleşen darbelerin çoğu, geleneksel askeri devralmalardan daha az açıkça anti-demokratik olmuştur. Son zamanlarda yapılan ampirik araştırmalar, Soğuk Savaş dönemi darbelerinin uzun süreli askeri diktatörlüklerle sonuçlanma eğilimindeyken, daha yakın tarihli darbelerin sivil yönetimin hızla yeniden kurulmasına yol açma eğiliminde olduğunu göstermiştir.³⁸

Öte yandan Landau'ya göre, iktidarı anayasal olarak ele geçirme ve ardından bu gücü demokrasiyi devirmek için kullanma alternatif yolu kendi başına yeni bir fikir değildir. Gerçekten de, belki de modern karşılaştırmalı anayasa hukukunun inşa edildiği paradigmatik anti-kanonik olay -Nazilerin Weimar Almanyası'nı devirmesi- tartışmalı bir şekilde anayasal araçlar kullanılarak meydana gelmiştir. Korkunç bir ekonomik ve istikrarsız siyasi ortamda, bir dizi koalisyon hükümetinin hızla düşmesiyle, Naziler marjinal bir partiden büyük bir harekete geçmiştir. Hitler, 1933'te bir koalisyon hükümetinin şansölyesi olarak atanmış ve ardından hem Cumhurbaşkanı'nı hem de *Reichstag*'ı, totaliter bir devlet yaratmak için

³⁶ Kemal Gözler, '16 Nisan'da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir 'Suistimalci Anayasa Değişikliği' Midir?' (2017) <<https://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.pdf>>, s. 2-3, Erişim Tarihi: 02.09.2025.

³⁷ Bu doğrultuda Latin Amerika'daki akademik literatür otoriter hükümetlerin yalnızca yasal olmayan mekanizmalarla yönetmediğini; hukukun, otoritelerini pekiştirmede ve meşrulaştırmada önemli bir araç olduğunu ve anayasaların siyasi meşruiyet yarattığını belirtmektedir. Otokratik liderler, iktidarı ele geçirdiklerinde ve bir süre kararnameyle yönettiklerinde, yürürlükteki anayasa metnini ortadan kaldırmaya karar verebilirler; ancak, uzun vadede ziyade kısa vadede, genellikle anayasa yapma sürecine girerler. Çünkü bu hareket, hem iç hem de uluslararası alanda meşruiyet sağlar. Ek olarak, anayasalar otokratlar için de yararlı olabilir, devlet aygıtının parçası olan farklı kurumları veya sektörleri koordine etmelerine ve iktidarlarını desteklemelerine olanak tanır. Son olarak, bu tür anayasacılık kavramsallaştırmasıyla kullanılan yöntemler, iktidar sahibinin uzun süre görevde kalmasına izin veren bir rejime kısmen demokratik bir ton da verebilmektedir. Jorge Gonzalez-Jacome, 'From Abusive Constitutionalism to a Multilayered Understanding of Constitutionalism: Lessons from Latin America' (2017) 15 (2) I-CON 447, 449.

³⁸ Landau (n 35) 197.

ihtiyaç duyduğu diktatörlük yetkilerini kendisine vermeleri konusunda ikna etmiştir. İşte anayasacılığın demokrasiyi yok etmek için kullanılması kabusu, savaş sonrası anayasal düşüncenin çoğunu şekillendirmiştir.³⁹ Böyle olmakla birlikte Landau, Nazilerin Weimar Almanyası'nı ele geçirmesi usulü ile bu çalışmasında kullandığı "suiistimalci anayasacılık" yöntemi arasında büyük farklar vardır. Bunlardan en önemlisi, Naziler Weimar Cumhuriyeti'ni tamamen otoriter bir rejimle değiştirdiler ve böylece anayasacılığı demokrasiyi tamamen yok etmek için kullandılar. Açıkça otoriter rejimlerin varlığı, yine büyük ölçüde yukarıda belirttiğimiz uluslararası ortamdaki değişiklikler nedeniyle zamanla azalmıştır. Ancak bu rejimlerin hepsi tamamen demokratik hale gelmemiştir; bunun yerine, birçoğu siyaset bilimcilerin "rekabetçi otoriter", "seçimsel otokrasiler" ya da basitçe "melez rejimler" olarak adlandırdığı demokrasinin bazı yönlerini otoriterliğin bazı yönleriyle harmanlayan rejimler haline gelmiştir.⁴⁰

Söz konusu bu rejimler genellikle yaptırımlardan ve diğer sonuçlardan kaçınmak için yeterince demokratik olmaları bakımından uluslararası aktörleri tatmin edebilmektedirler. Çünkü seçimler yapılı ve bunlar sadece birer aldatmaca da olmayabilmektedir. Muhalefet güçlerinin rekabet etmesi ve ara sıra kazanması için yeterli seçim rekabeti söz konusu olabilmektedir. Ne var ki aynı zamanda, çeşitli yollarla görevdekileri devirmeye çalışanların aleyhine sistematik bazı hususlar burada geçerlidir: örneğin medyanın hükümet tarafından kontrol edilmesi, muhalif politikacıların ve görevlilerin taciz edilmesi, oyları güvence altına almak için devlet himaye kaynaklarının kullanılması ve bazı durumlarda seçim sahtekarlığının yapılması gibi. Sonuç olarak, şu anda iktidarda olan görevliler iktidarda kalma eğilimindedir ve dikey hesap verebilirlik mekanizmaları çarpıtılır.⁴¹ Fakat bu rejimlerde baskın siyasi aktörler ve güçler sadece hükümetin kollarını değil, aynı zamanda siyasi aktörleri denetlemesi gereken yatay hesap verebilirlik mekanizmalarını da kontrol etme eğilimindedir. Bu nedenle mahkemeler, ombudsmanlar, başsavcılıklar ve seçim komisyonları gibi kurumların hepsi görevdeki kişiler tarafından kontrol edilme eğiliminde olur. Bu kurumlar hükümet gücü üzerinde bağımsız denetimler olarak hizmet vermek yerine, siyasi projeleri adına aktif olarak çalışmaktadır. Sonuç sadece seçim rekabetini baltalamak değil, aynı zamanda bu sistemler içindeki azınlık grupları için hakların korunmasının kapsamını da keskin bir şekilde sınırlamaktır. Bu bağlamda Landau'ya göre temel so-

³⁹ Landau (n 35) 198.

⁴⁰ Landau (n 35) 198-199.

⁴¹ Landau (n 35) 199.

run, demokratik görünen ancak gerçekte tam olarak demokratik olmayan bir rejim inşa etmenin oldukça kolay olmasıdır.⁴²

Sonuç olarak Landau çalışmasında, giderek daha önemli hale gelen bir olguyu tanımlamaktadır: Demokratik düzeni aşındırmak için anayasal değişiklik mekanizmalarının kullanılması.⁴³ Buna göre Macaristan, Mısır ve Venezuela gibi çeşitli ülkelerdeki son olaylar dizisi, anayasal değişiklik ve değiştirme araçlarının, olası otokratlar tarafından demokrasiyi nispeten kolaylıkla baltalamak için kullanılabileceğini göstermiştir.⁴⁴ Askeri darbeler ve anayasal düzendeki diğer bariz kopuşlar gözden düşüğünden, aktörler bunun yerine kendilerini yerinden oynatmayı zorlaştırmak ve mahkemeleri ve diğer hesap verebilirlik kurumlarını etkisiz hale getirmek için anayasal düzeni ince değişikliklerle yeniden düzenlemektedirler. Ortaya çıkan rejimler seçim yapmaya devam etmekte ve tamamen otoriter olmamaktadırlar. Fakat daha önce olduklarından önemli ölçüde daha az demokratikler. Daha da kötüsü, hem karşılaştırmalı anayasa hukuku hem de uluslararası hukuktaki demokratik savunma mekanizmaları buna karşı büyük ölçüde etkisiz olduğundan, suiistimalci anayasacılık sorunu büyük ölçüde çözülmeden kalmaktadır.⁴⁵

D. Pasifist Anayasacılık

Japon anayasa teorisi, pasifizm, halk egemenliği ve temel insan haklarının garantisinin Anayasasının temelleri olduğu önermesi üzerine kurulmuştur. Pasifist anayasacılık ilkesi hem Japon Anayasası'nın hem de Japonya demokrasisinin anlaşılmasının kalbinde yatmaktadır. Japonya, hiçbir anayasal krize tanık olmamıştır; yani, anayasal düzeni tehdit eden veya onda ciddi bir kusur ortaya koyan hiçbir siyasi, hükümetsele veya sosyal sorun ortaya çıkmamıştır.⁴⁶ Bu ifadenin kanıtı, birçok değişiklik önerilmiş olmasına rağmen hiçbir anayasal deği-

⁴² Landau (n 35) 200.

⁴³ Burada ayrıca "suiistimal" kavramı iki farklı şekilde anlaşılabilir. Bir anlayışta, anayasal veya yasal değişiklikler demokrasinin asgari çekirdeği üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduklarında "istismaracı" olarak görülebilir. Buna karşın, diğer anlayışta, olası otoriterlerin demokratik asgari çekirdeği veya anayasal suiistimalci biçimlerini bilerek veya kasıtlı olarak kullanmasını ortaya koyar. Rosalind Dixon ve David Landau, *Abusive Constitutional Borrowing* (Oxford University Press 2021) 27.

⁴⁴ Dilara Yüzer Eltimur, 'Suiistimalci Anayasacılık ve Uygulamaları: Macaristan ve Polonya Öze- linde Değerlendirme' (2024) 15 (57) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 1, 14 vd.

⁴⁵ Landau (35) 189-190.

⁴⁶ Yakın tarihli anayasa değişikliğine dair siyasal kriz için bkz. Hajime Yamamoto, 'Interpretation of the Pacifist Article of the Constitution by the Bureau of Cabinet Legislation: A New Source of Constitutional Law?' (2017) 26 (1) Washington International Law Journal 99, 99-100.

şiklik olmamasıdır. Elbette Japonya’da anayasal anlaşmazlık olmuştur; fakat bunlar önemli krizle sonuçlanmamıştır. Bu istikrar, Japonya anayasacılığının gerçek işleyişi hakkında çok şey göstermekte ve Japonya’daki demokrasinin durumu hakkında bir okuma için bir temel sağlamaktadır.⁴⁷

Maki’ye göre anayasal bir ilke olarak pasifizm en tuhaf olanıdır. Hükümetin yapısı, kurucu unsurlarının yetkileri, halkın rolü veya hükümet ile halk arasındaki ilişki ile hiçbir ilgisi yoktur; bunların hepsi birincil anayasal kaygılardır. Ancak pasifizm, temel bir ilke olarak konumuna göre her türlü hakka sahiptir.⁴⁸ Pasifizm ilkesi, ünlü tek 9. maddeden oluşan Anayasanın ikinci bölümünde ifade edilmiştir. Orada ifade edilen Japonya pasifizminin temel noktaları şunlardır: savaştan ve uluslararası anlaşmazlıkları çözmede ulusun egemen hakkı olarak güç tehdidinden veya kullanımından vazgeçme; kara, deniz ve hava kuvvetlerinin sürekli olarak bakımsız kalması ve savaşma hakkının tanınmaması. 9. madde, başbakanın ve tüm devlet bakanlarının sivil olmasını gerektiren 66. madde ve vatandaşların ulusu savunmak için silah taşıma veya barış zamanı milislerinde görev yapma sorumluluğuna ilişkin hükümlerin noksanlığı ile desteklenmektedir.⁴⁹

Peki böylesine açık bir pasifizm ifadesi Japonya’nın temel yasasına nasıl girmiştir? Burada cevap ayrıntılarda değil, genel resimde bulunabilir. 9. madde, Japonya’nın tamamen silahsızlandırılmasını talep eden bir politika tarafından kontrol edilen kaybedilen bir savaştan ve askeri işgalden kaynaklanmış ve her ne sebeple olursa olsun, ülkenin temel yasasının revize edilmesini sağlamaya kararlı olmuştur.⁵⁰ Maki’ye göre pasifizm, halk egemenliği ve temel insan haklarının garantisi ülkeye iyi hizmet etmiştir. Pasifizm, Japonya’nın güvenliğine yönelik güvenilir bir tehdit oluşturmayan uluslararası bir durumdan gelen güçlü yardımla birleştiğinde, ülkeyi savaşa girmekten ve askeri bir süper güç haline gelmenin şaşırtıcı maliyetlerinden kurtarmış, böylece ulusal yaşamın iyileştirilmesi için kaynakları serbest bırakmıştır.⁵¹ Halk egemenliği, iç huzuru koruyan,

⁴⁷ John M. Maki, ‘The Constitution of Japan: Pacifism, Popular Sovereignty, and Fundamental Human Rights’ (1990) 53 (1) Law and Contemporary Problems 73, 73.

⁴⁸ Bu ilkeye eleştirel bir bakış için bkz. Guy Almog, ‘The Myth of the Pacifist Japanese Constitution’ (2014) 12 (36) The Asia-Pacific Journal 1, 1-2.

⁴⁹ Maki (n 47) 73-74.

⁵⁰ Maki (n 47) 74.

⁵¹ 9. madde Japon halkı arasında “pasifist madde” olarak bilinir ve Japon kamuoyunun büyük bir kısmı 9. madde ile gerilim içinde olan askeri ve savunma politikasını tamamen savaşçı olarak görme eğilimindedir. Savaş sonrası Japon halkının bu zihniyeti oldukça anlaşılır olsa da, Yama-

hükümetin iç ve dış sorunları ele almada mükemmel olmasa da etkili bir şekilde çalışmasını sağlayan ve ülkeyi siyasi istikrarsızlığın yıpratıcı etkilerinden koruyan bir hükümet ve siyaset sistemiyle sonuçlanmıştır. Temel insan hakları, hem bireylerin hem de grupların benzeri görülmemiş derecede siyasi, sosyal ve ekonomik özgürlükle işlev görmesine izin vermiştir.⁵²

Nihayetinde Kimija'nın belirttiği üzere, 60 yıllık uygulamaları sayesinde pasifizmi marjinal, belirsiz bir fikirden saygın, alternatif bir siyasi düzen ilkesine yükseltilmiştir. Küresel sivil toplum bu çabaları fark etmiş ve son 10 yıldır belgelerinde 9. maddeye atıfta bulunmuştur.⁵³

E. Hayalet Anayasacılık

Hayalet anayasacılık da anayasa değişikliği konusuna ilişkindir. Buna göre anayasa değişikliği, genellikle siyasi, popüler ve kurumsal aktörlerin bilgilendirilmiş toplu tercihlerini ifade etmek için tasarlanmış resmi, şeffaf ve öngörülebilir prosedürler aracılığıyla kamu müzakerelerini yönlendirir. Fakat Richard Albert'in belirttiği üzere, Kanada Hükümeti'nin önerdiği senatör seçimi reformları, gayriresmi, belirsiz ve düzensiz bir anayasa değişikliği yöntemini yenilemek için demokratik olarak sorunlu bir stratejiyi izlemiştir. Buna Albert hayalet anayasa değişikliği demektedir.⁵⁴ Hayalet anayasa değişikliğinin üç ayırt edici özelliği vardır: resmi değişiklik kurallarının atlatılması, kasıtlı olarak bir sözleşmenin oluşturulması ve hem demokrasiyi teşvik etmenin hem de zayıflatmanın ikili sonuçlarının bulunması. Hayalet

moto'ya göre Japonya'nın askeri faaliyetler de dâhil olmak üzere uluslararası topluma nasıl katkıda bulunması veya onunla nasıl işbirliği yapması gerektiği gibi soruları tarafsız bir şekilde tartışmayı zorlaştırmaktadır. Bu durumda, 9. maddenin normatifliğinin doğasını ve gelecekte tartışılması arzu edilen konuları yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü, 9. maddenin yorumlanması alanında anayasal bir durum ile anayasaya aykırı bir durumu ayırt etmek için net bir yasal kural ve kriteri teyit etmek son derece zordur. Yamamoto (n 46) 123.

⁵² Maki (n 47) 86.

⁵³ Akihiko Kimijima, 'Japan's Constitutional Pacifism' (2011) 23 (3) Ritsumeikan International Studies 43, 53.

⁵⁴ Öte yandan hayalet anayasa değişikliğinin neden uygulandığının ele alınmasında ve eyalet anayasalarının reformunu anlamak için eyalet değişiklik kültürünün kritik olduğu vurgulanmaktadır. Şekli anayasa değişiklik kurallarının güçlü yanlarından biri, anayasal hukuku sıradan hukuktan ayırt edebilme yeteneğidir. Bu ayırım, önerilen değişikliklerin potansiyel önemine işaret eder. Anayasal niteliğine dair hiçbir ipucu sunmayarak, gizlice-hayalet şeklinde yapılan değişiklik, kamuoyunun farkındalığının olma olasılığını azaltır. Bu nedenle Crandall, eyalet anayasalarının değiştirilmesi için daha fazla şeffaflığa ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır. Erin Crandall, 'Amendments by Stealth of Provincial Constitutions in Canada' (2022) 45 (1) Manitoba Law Journal 173, 173-174.

anayasa değişikliği, siyasi aktörlerin haleflerini uymaya zorlamayı amaçlayan yeni bir demokratik uygulamayı bilinçli olarak oluşturdukları yerde gerçekleşir. Zamanla, bu uygulama yazılı olmayan bir anayasa sözleşmesine dönüşür ve sonuç olarak anayasaya gayriresmi olarak yerleşir; ancak bir değişikliklikle genellikle ilişkilendirilen demokratik meşruiyet olmaksızın bu husus gerçekleşir.⁵⁵

Nitekim Albert Kanada'ya dair değerlendirmesinde, "*Danışma seçimlerinin getirilmesinin sonucu Walters'ın algıladığından bile daha sorunludur. Danışma seçimleri, gelecekteki anayasal reformlarda siyasi aktörlerin ellerini bağlayabilir, ancak bu danışma seçimlerinin olumsuz sonuçlarından sadece biridir. Daha önemlisi, Muhafazakar hükümet tarafından önerilen danışma seçimlerinin hukukun üstünlüğünü baltalayacak olmasıdır. Danışma seçimlerinin kendisi sorun değildir; daha ziyade Muhafazakar hükümetin onları uygulamaya çalıştığı yoldur. Muhafazakar hükümet, senato seçimi yöntemini değiştirmek için metinsel olarak gerekli resmi değişiklik kurallarına meydan okuyarak reform çabalarını sürdürerek, Anayasa'nın temel yapısında değişiklik yapmak için kamuya açık, şeffaf ve öngörülebilir prosedürlerini atlatmaya çalıştı. Muhafazakar hükümet danışma seçimleri için yeni çerçevesini oluşturmayı başarsaydı, bu gizlice yapılmış bir anayasal değişiklik olurdu.*"⁵⁶ demektedir.

Albert'e göre hayalet anayasa değişikliği, anayasal değişikliğin yenilikçi ancak gayrimeşru bir yöntemidir. Siyasi aktörlerin, haleflerinin anayasal bir sözleşmeye dönüştüğünde bu uygulamaya uymak zorunda kalacağı beklentisini yaratmayı amaçlayan yeni bir siyasi uygulamayı bilinçli olarak kurdukları yerde gerçekleşir. Hayalet anayasacılık, anayasayı resmen değiştirmenin zor, hatta imkânsız olduğu siyasi gerçekliği tarafından yönlendirilir. Resmi değişikliğin neredeyse veya gerçekten imkânsız olması ışığında, siyasi aktörler anayasanın resmi kurallarını görmezden gelmeyi ve bunun yerine reform hedeflerini gayri resmi ve düzensiz prosedürlerle takip etmeyi tercih ederler. Elbette tüm bu çerçeve haleflerin bağlanması niyetiyle yapılmaktadır.⁵⁷ Hayalet anayasacılık bu

⁵⁵ Richard Albert, 'Constitutional Amendment by Stealth' (2015) 60 (4) McGill Law Journal 673, 673.

⁵⁶ Albert, a.g.e., s. 702.

⁵⁷ Crandall'a göre açık olmak gerekirse, eyaletler bu tür gizli bir değişikliğe giriştiklerinde anayasa değişikliğinin resmi kurallarını ihlal etmemektedir. Gerçekten de, Kanada 1982 Anayasası açıkça "her eyaletin yasama organının, eyaletin anayasasını değiştiren yasalar yapabileceğini" belirtir. Buradaki hayalet ya da gizli niyet, düşük profilli olmasından ve bir eyaletin anayasasının parçası olan veya olmayan şeyleri çevreleyen belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Bunlar gizliliğin farklı biçimleri olsa da, her iki durumda da yürütme ve yasama organları uygulamaya

nedenle, birkaç siyasi aktörün tercihlerinden ziyade, daha fazla siyasi aktörün bilgilendirilmiş toplu tercihlerini ifade etmek için tasarlanmış, kamuoyuna açık, şeffaf ve öngörülebilir resmi değişiklik prosedürlerinden kasıtlı olarak kaçınır.⁵⁸

Netice olarak hayalet anayasacılık, hukukun üstünlüğünün demokratik değerlerini ihlal eder. Hukukun üstünlüğünün şeffaflık, hesap verebilirlik ve öngörülebilirlik beklentilerini karşılamaz. Çünkü öngörülebilirlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik testlerinde başarısız olur. Gerçekten de prosedürleri, en azından başlangıçta, onu takip etmeyi seçen siyasi aktörler dışında hiç kimse tarafından bilinemez. Bu, siyasi aktörleri sorumlu tutma görevini karmaşıklaştırır. Hayalet bir değişikliğin gayriresmi prosedürleri bilinemediğinde, değişikliği takip eden siyasi aktörlerin, çok geç olmadan, yani siyasi uygulama bir gelenek haline gelmeden önce, kamuya açık olmayan kararlarından sorumlu tutulabilmeleri veya sonunda tutulmaları olası değildir.⁵⁹

F. Çevresel Anayasacılık

“Çevresel anayasacılık”, çevre ve/veya iklim sisteminin anayasal metinlerde tanınması ve korunması ve ulusal mahkemeler tarafından savunulması bakımından uygun konular olduğunu kabul etmek üzerine kurulmuştur. Bu anayasacılık anlayışı, özellikle İrlanda’da giderek daha fazla gelişmeye hazır bir fikir olarak görülmektedir. Gerçekten de çevresel anayasacılık etrafındaki ivme, Mart 2023’te Biyolojik Çeşitlilik Kaybı Konusundaki Vatandaşlar Meclisi’nin İrlanda Anayasası *Bunreacht na hÉireann*’a çevresel ve doğa haklarının eklenmesi için bir referandum önermesiyle zirveye ulaşmıştır.⁶⁰

Çevresel anayasacılık, anayasal hakların “yeşillendirilmesi” veya doğa haklarının anayasallaştırılması fikrinin ötesine geçmekte ve çevresel hakların ya da ödevlerin anayasallaştırılması⁶¹ yaklaşımını savunmaktadır.⁶² Burada odak nok-

çalıştıkları reformların anayasal doğasını gizler. Netice olarak hayalet anayasacılık, kamuoyunda sıkı bir tartışmanın yaşanma olasılığını en aza indirerek, bir güç yoğunlaşmasını kolaylaştırmaya yardımcı olabilecek bir araçtır. Crandall (n 54) 175 ve 180.

⁵⁸ Albert (n 55) 702-703.

⁵⁹ Albert (n 55) 717-718.

⁶⁰ Orla Kelleher, ‘Environmental Constitutionalism: A Transformative Legal Discourse?’ (2023) 7 (3) Irish Judicial Studies Journal 47, 47.

⁶¹ David Boyd da benzer şekilde çevresel anayasacılığı anayasal çevre koruması sağlayan dönüştürücü bir süreç olarak görmekte ve bunu deneysel-değerlendirici bir analize tabi tutarak şunu söylemektedir: “Hiçbir ulus henüz ekolojik sürdürülebilirliğin kutsal kasesine ulaşmamış olsa da... çevrenin anayasal olarak korunması bu ulaşılması zor hedefe doğru güçlü ve potansi-

tası insanların maddi ve usule ilişkin çevre hakları ve/veya Devlet ve (potansiyel olarak) özel taraflar üzerindeki çevre ödevleridir.⁶³

Doktrinde Daly ve May, çevresel anayasacılığın önemli yararlarının olduğunu söylemektedir. Buna göre birincisi, anayasal olarak güvence altına alınmış çevresel hükümler sıradan çevre yasalarından daha dayanıklıdır. Çevre haklarının Anayasaya eklenmesi, hükümetlerin gelecekte çevre yasalarını ve standartlarını geri çekmesini önleyebilir. İkincisi, yasal bir düzenin tepesinde yer alan anayasal olarak yerleştirilmiş çevre hakları, kamu söylemini ve davranışlarını bilgilendirir, şekillendirir ve yönlendirir. Sağlıklı bir çevreyi bir hak meselesi olarak çerçevelemek, onu sadece bir politika seçiminin üstüne çıkarır. Çevresel endişeleri yasal kaynaklar hiyerarşisinin en üstüne çıkarmak, haklara dayanmayan ve dolayısıyla her türlü ihlale karşı bir siper görevi görebilecek diğer yasal normlara göre öncelik verilmesini sağlar. Başka bir deyişle, çevre hakları, çevre korumasının uzun vadeli faydaları yerine kısa vadeli ekonomik büyümeyi önceleyen çevreye zararlı uygulamaları durdurabilir veya sınırlayabilir. Üçüncüsü, potansiyel olarak normatif üstünlükleri nedeniyle, çevre düzenlemesine kıyasla anayasal çevre hükümlerine uyma şansı daha yüksektir. Dördüncü avantaj, çevre yasalarına kıyasla, belirli çevre kaynaklarını korumayı ve seçilmiş çevre sorunlarını düzenlemeyi amaçlayan anayasal çevre hakları, belirli bir çevre kalitesine ilişkin geniş bir bireysel hakkı garanti eder. Nihayet, çevresel anayasal haklar, özellikle çevre mevzuatında boşluklar olduğu veya yüksek düzeyde çevre koruması sağlanmadığı durumlarda, çevre sorunlarının ele alınması için bir güvenlik ağı sağlar.⁶⁴

Nihayetinde çevresel anayasacılık bu söylediklerimizin yanı sıra diğer haklara kıyasla eşit bir rekabet alanı yaratmak; daha fazla hükümet ve kurumsal hesap verebilirliği teşvik etmek ve vatandaşları daha güçlü çevresel usul haklarıyla güçlendirerek çevresel demokrasiyi güçlendirmek anlayışını savunmaktadır.⁶⁵ Görüldüğü üzere; çevresel anayasacılık çoğunlukla çevre haklarının ko-

yel olarak dönüştürücü bir adım olabilir.” David R. Boyd, *The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions* (Human Rights, and the Environmental, UBC Press Toronto 2012) 3.

⁶² Kelleher (n 60) 48.

⁶³ Kelleher (n 60) 52.

⁶⁴ Erin Daly ve James R. May, ‘Comparative Environmental Constitutionalism’ (2015) 6 (1) *Jindal Global Law Review* 9, 21-22.

⁶⁵ Chris Jeffords ve Lanse Minkler, ‘Do Constitutions Matter? The Effects of Constitutional Environmental Rights Provisions on Environmental Outcomes’ (2014) (16) *University of Connecticut, Department of Economics Working Paper Series* 1, 1-2.

runması ve dünya çapındaki anayasaların çevresel bakımı artırmak için hak temelli bir yaklaşım kullanma biçimi etrafındaki tartışmalarla ilişkilendirilmektedir. Ancak, çevresel anayasacılık hak temelli yaklaşımın ötesine uzanan ve genellikle buna dayanan daha geniş bir kavramdır. Çevresel yönetimi, gelişmiş çevre koruması sağlayacak ölçüde dönüştürmeyi amaçlayan bir sosyo-yasal ve politik proje olarak çevresel anayasacılık, ayrıca daha geniş anayasal paradigmanın ve çevresel yönetim hareketinin tipik olan çok çeşitli diğer yapıları ve özellikleri için kullanılır. Bunlar arasında hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı, yasallık ilkesi, insan onuru ve eşitlik gibi özlem duyulan temel değerler ve sürdürülebilir kalkınma gibi yumuşak hukuktan türetilen çeşitli ilkeler yer alır.⁶⁶

III. Anayasacılık Nedir?

Her şeyden önce burada önemli olan Locke'un meşru egemenliği tek bir değil, bir dizi rıza anının ürünü olarak tanımlamasıdır. Bu tanımlama, her bir ardışık gelişim aşamasını mümkün kılacak koşullar sorusuna dikkat çeker. Bu hamle, diğerlerinden daha fazla, saf anayasacılık teorisi için zemini hazırlar.⁶⁷ Elbette Aydınlanma Çağı'nın⁶⁸ "haklar devrimi" ve sınırlı hükümet teorisi de bu bakımdan önem taşımaktadır. Gerçekten de yeni insan hakları kavramı, yalnızca hukukun karakterinin anlaşılmasında değil, aynı zamanda hukuk ile siyaset arasındaki ilişkide de radikal bir değişiklik yaratmıştır.⁶⁹ Artık yasalarla oluşturu-

⁶⁶ Louis J. Kotze, 'The Conceptual Contours of Environmental Constitutionalism' (2015) 21 *Widener Law Review* 187, 187.

⁶⁷ Howard Schweber, *The Language of Liberal Constitutionalism* (Cambridge University Press 2007) 18.

⁶⁸ Bazı tahminlere göre Aydınlanma, 1687'de Isaac Newton'un *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri*'nin yayınlanmasıyla başladı. Diğerleri başlangıcı daha erken, belki de 1642'de Thomas Hobbes'un *De Cive*'sinin yayınlanmasıyla başlatır. Diğerleri ise kökenleri Descartes'in 1637'de *Yöntem Üzerine Söylem*'inin yayınlanmasına veya daha da öteye Francis Bacon'ın 1605'te *Öğrenmenin İlerlemesi*'ne kadar götürür. Tüm bu düşünürler ve onların yolunu izleyenler, evrenin ve insanın içindeki yerinin gizemlerini insan aklının incelemesine açmaya giriştiler. Bilim sayesinde, batıl inançların kasvetinin ve dogmanın loş ışıklarının yerini alacağına inanıyorlardı; onların amacı en katı anlamıyla aydınlanmaydı. Gary L. McDowell ve Jonathan O'Neill, 'Introduction' in Gary L. McDowell ve Jonathan O'Neill (eds), *America and Enlightenment Constitutionalism* (Palgrave Macmillan 2006) 1.

⁶⁹ Burada Amerikan Kurucu Babaları'ndan Hamilton'un tevcih ettiği bir soru; insan toplumlarının gerçekten iyi bir hükümet kurma kapasitesine sahip olup olmadıkları ya da siyasi anayasalarını sonsuza dek kaza ve güce dayandırmaya mahkûm olup olmadıklarıdır. Gary Jacobsohn ve Miguel Schor, 'Introduction: The Comparative Turn in Constitutional Theory' in Gary Jacobsohn ve Miguel Schor (eds), *Comparative Constitutional Theory* (Edward Elgar Publishing 2018) 1. Bu soru üzerine anayasacılık inşa edilmiştir.

lan kurallardan ziyade haklar, hukuk düzeninin mimari ilkeleridir. Haklar, genellikle yasaları yönetir, yönlendirir ya da onları aykırı ilan ederek hukuk dışı kılar.⁷⁰ Bunu akılda tutarak buradaki açıklamalarımıza başlamak gerekir.

Bu bağlamda anayasanın erken dönem tanımı, anayasanın tek, üstün ve bağlayıcı normatif bir belge olduğu üzerine kurulmamıştır.⁷¹ Esasen bu fikir Amerikan anayasacılığının bir keşfi olup sınırlı devlet ve temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından bir anlam ifade etmektedir. Şu halde nasıl ki modern anayasa derken, salt belirli sabit akli ilkelerden türetilen kamu yararı nesnelere yönelik toplumun yönetim formunu oluşturan genel yasalar bütünü kastedilmiyorsa aynı şekilde anayasacılık da sınırlı devlet idealini hayata geçiren frenler ve dengeler bütünüdür. Bu doğrultuda anayasacılığın özünü insan hakları oluşturmaktadır. Anayasacılık belirli bir yerde belirli bir zamanda tek parça halinde oluşan (örneğin 1787 ABD Anayasası)⁷² ve motivasyonunu haklardan alan bir harekettir. Anayasacılık hareketi modern anayasa kavramı ekseninde düşünülmesi gereken bir harekettir. Bu doğrultuda anayasacılık bir hükümetin değil, bir hükümeti kuran halkın eylemidir ve anayasası olmayan bir hükümet, hak temeli olmayan bir fiziki güçtür.⁷³

Amerikan anayasacılığına yönelik temel yaklaşım, hükümetin ayrı kolları arasında denetim ve dengeye duyulan ihtiyaçtan sonsuza dek bahsetmektir.

⁷⁰ Gary L. McDowell ve Jonathan O'Neill (n 68) 4.

⁷¹ Erken dönem anayasacılığın bir örneğinin (Commonwealth Model) özellikleri şunlar olarak tespit edilmiştir: (a) Yasal bir belgede bulunan kanunlaştırılmış bir haklar tüzüğü; (b) Anayasanın siyasi kollarının, mevzuatın yürürlüğe girmesinden önce ve mevzuatın insan hakları korumalarıyla uyumluluğunu gözden geçirmesi gerekliliği; (c) Mahkemelerin, mevzuatı insan haklarına saygılı bir şekilde yorumlama gerekliliğinin ötesine geçen, mevzuatı insan haklarıyla uyumluluğunu gözden geçirmesi için bir hüküm ve (d) Yasama organının, mevzuatı yürürlüğe koymaya yönelik olağan prosedürü kullanarak yasalar çıkararak mevzuatın içeriği hakkında son sözü söyleme yeteneği. Bkz. Alison L. Young, 'Constitutional Methodology and Brexit: Adopting a Model-Theoretic Approach' in Dimitrios Kyritsis ve Stuart Lakin (eds), *The Methodology of Constitutional Theory V. 2* (Hart Publishing 2022) 75-76.

⁷² Buna karşılık, devrim döneminde geliştirilen Amerikan anayasa fikri, üstün veya temel bir yasa olarak özel bir statüye sahip tek bir yasa fikriydi. Önemli Amerikan hamlesi, temel yasayı yazılı forma indirgemek değildi; temel olarak nitelendirilebilecek yazılı yasalar zaten Büyük Britanya'da mevcuttu. Önemli hamle, bir anayasanın diğer yasalar üzerindeki üstün statüsünü haklı çıkaracak bir teorinin geliştirilmesiydi. Bu da anayasa yargısı olmuştur. Stephen M. Griffin, *American Constitutionalism: From Theory to Politics* (Princeton University Press 1996) 11-12.

⁷³ Charles Howard McIlwain, *Constitutionalism: Ancient and Modern* (Cornell University Press 1947) 2.

Ancak bu alanda, diğerlerinde olduğu gibi, anayasal kısıtlamalar bu sınır çizgilerinin tam olarak ne olması gerektiğini dikte etmez.⁷⁴ Esasen temelde, Amerikan anayasacılığına ilişkin klasik görüş, tüm yasal müdahaleleri bir hata varsayımı altında incelemektedir. Güçler ayrılığı, denge ve denetim, federalizm ve temel anayasal yapıya yerleştirilmiş bireysel hak garantileri gibi yapısal korumalar, kendi haline bırakıldığında kolayca çatışabilecek olan siyasi süreci yavaşlatmaya yönelik ortak çabaların bir parçasıdır.⁷⁵ Amerikan anayasacılığının, “parlak takım yıldız” olarak adlandırılan bireysel hak garantilerine ve sınırlı hükümetin geleceğine katkısı büyüktür. Böyle olunca anayasacılık, hükümetin belirli halklar ve durumlar için cumhuriyetçi ilkeler üzerine oluşturulabileceğine ve böyle bir hükümetin barışı korumak için yeterince güçlü, ancak bireysel özgürlüğü garantilemek için yeterince sınırlı hale getirilebileceğine olan güvenle başlar.⁷⁶

Anayasacılığın birden fazla çıkarı temsil eden, güçler ayrılığı ve denge ve denetimin azınlıkları koruyacağı yönündeki inancı daha çok temellendirilmelidir. Anayasacılığın oluşturulmasına yardımcı olduğu çerçeve çok önemlidir, ancak bu başarının garantilenmesi için hassas bir çoğunluk yönetimi, eşit adalet ilkelerine bağlı otoriteler ve nihayet bağımsız ve tarafsız mahkemeler gerekmektedir. Özellikle anayasacılıkta hükümet içinde yürütmenin gücünün, amaçlanan dengeyi bozmasını önlemek için sürekli olarak izlenmesi gerekmektedir. Çünkü anayasal orijinal tasarım ne kadar akıllıca olursa olsun, sınırlı hükümetin korunması aralıksız bir dikkat gerektirir. Dolayısıyla güç ve özgürlük, devletler ve merkezi hükümet, çoğunluklar ve azınlıklar arasındaki bu zorlu denge, anayasacılığın izlenilmesi gerekli özellikleridir.

Öte yandan Petra Dobner ve Martin Loughlin’in anayasacılığa dair şu değerlendirmesi önemlidir:

“Anayasacılığın alacakaranlığı mı? Elbette hayır. Anayasacılık modern bir fenomen, son 250 yıldır siyasi yaşamın bir özelliği, ancak son on yıllarda kamu söyleminde her zamankinden daha fazla etki sahibi olan bir fenomen. Onun etkisi altında, modern anayasalar demokratik bir Rechtsstaat’ın gerçekleştirilmesi için gerekli koşulları sağlayan bir dizi hükümet kurumu kurmuştur. Bu tür anayasalar yasal yollarla siyaseti

⁷⁴ Richard A. Epstein, *The Classical Liberal Constitution* (Harvard University Press 2014) 287.

⁷⁵ Epstein(n 74) 5-6.

⁷⁶ Joyce Lee Malcolm, ‘The Novelty of James Madison’s Constitutionalism’ in John Samples (eds), *James Madison and the Future of Limited Government* (CATO Institute 2002) 54.

sınırlar, güç ilişkilerini kapsamlı bir şekilde yapılandırır, toplumlari normatif olarak bütünleştirmeye yardımcı olur ve devlet içinde meşru demokratik yönetimin pratik bir hesabını sunar. Bu başarılar inkâr edilemezken, gerçek şu ki anayasacılığın bu olgunlaşma dönemi, bu başarıların dayandığı temel koşullardan bazılarının aşınmasıyla çakışmaktadır. Bu koşulların en önde gelenleri, devlet olma koşulları ve ‘biz halkın’ anayasal düzenin yetkili temsilcileri olduğu iddiasından kaynaklanan bir demokrasi kavramıdır. Anayasacılığa, demokratik devlet olma kavramının çok sayıda ihlalini etkileyen siyasi gerçeklikler tarafından giderek daha fazla meydan okunuyor. Anayasacılığın alacakaranlık kuşağına girdiği bu anlamda anlaşılabilir.”⁷⁷

Modern anayasacılık, iki temel ama birbirine zıt zorunluluk tarafından desteklenmektedir. Bu bağlamda anayasacılık hükümet gücünün nihayetinde “halkın rızasından” kaynaklanmasından ve bu gücün sürdürülebilir ve etkili olabilmesi için bölünmesi, sınırlandırılması ve belirgin kurumsal biçimler aracılığıyla uygulanması gerektiği düşüncesinden ileri gelir.⁷⁸ Anayasacılık, siyasi iktidarın, değişime dirençli bir yasal çerçeveye uygun olarak uygulanmasını şartlandırmak olarak anlaşıldığında, esasen hak temelli bir hukuk evreninin inşası ve icrası olarak anlaşılmaktadır. Anayasalar, siyasi kurumların işleyişine ilişkin kuralları yerleştirerek, demokratik kamuoyunun kendilerini kolektif olarak yönetme yeteneğini resmen kısıtlar. Halkın yetkisi ne kadar güçlü olursa olsun, seçilmiş bir hükümet, bu hükümleri değiştirmek için gereken özel ve genellikle olağanüstü derecede külfetli prosedürlere başvurmadığı sürece anayasanın hükümleriyle çelişen kararlar alamaz. Aynı zamanda, birçok anayasal kural, demokratik öz yönetimin kısıtlanması yerine uygulanmasının kolaylaştırılması açısından haklı gösterilebilir. Temel olarak, anayasanın usul kuralları, ilk etapta özyönetimli “halkın” kim olduğunu belirlemeyi mümkün kılar. İkinci olarak, usul kuralları ayrıca halkın iradesinin nasıl ifade edileceğini ve anlaşılacağını ve bu iradenin politikaya nasıl çevrilebileceğini de tanımlar. Güçler ayrılığına ilişkin hükümler, hükümet organlarının otoritesini kısıtlar gibi görünse de, bu sayede keyfi güç kullanımına karşı koruma sağlar ve işbölümü yoluyla hükümetin etkili bir şekilde işlemlerini sağlar. Benzer şekilde, temel haklarla ilgili olanlar gibi esas

⁷⁷ Petra Dobner ve Martin Loughlin, ‘Introduction’ in Petra Dobner ve Martin Loughlin (eds) *The Twilight of Constitutionalism* (Oxford University Press 2010) xi.

⁷⁸ Martin Loughlin ve Neil Walker, ‘Introduction’ in Martin Loughlin ve Neil Walker (eds), *The Paradox of Constitutionalism* (Oxford University Press 2007)1.

normlar, vatandaşların özel ve kamusal özerkliklerini kullanmalarını gerçekleştirir. Başka bir deyişle, anayasal kuralın çoğunluk karşıtı bir vurgusu olduğu durumlarda bile, normların sabitliği ile demokratik iradenin refleksifliği arasında vazgeçilmez, hassas bir denge oluşturur.⁷⁹

Buna karşılık, anayasal sınırlamanın kendi başına otoriter olduğu nadiren anlaşılır; yani, vatandaşların bireysel özerkliklerini kullanmalarıyla temelde çelişir. Aksine, Amerikan ve Fransız Devrimleri'nden bu yana, anayasal kural meşru siyasi kuralın neredeyse eşanlamlısı haline gelmiştir. Halk egemenliği ile hukukun üstünlüğü arasındaki gergin ilişkiye rağmen, anayasacılık nadiren düpedüz anti-demokratik bir siyasi düzenleme biçimi olarak tanımlanır. Anayasacılığı despotik bir yönetim aracı olarak yorumlamak veya devletin vatandaşların özgürlüklerini hiçe saymasına izin veren bir anayasal sistem hayal etmek daha da zorlamadır. Bu nedenle, otoriter bir anayasacılık kavramı ilk bakışta terimler açısından tam bir çelişkidir.⁸⁰

Kanaatimizce anayasacılık terimi herhangi bir ideoloji, bir teori, bir anlatı veya bir tür kuruma atıfta bulunmak için gelişigüzel⁸¹ kullanılmamalıdır. Kavramın farklı kullanımlarını belirlemek bakımından anayasacılıktan bahsettiğimizde farklı şeyleri tartışıyor olabileceğimizi anlamamız gerekir. Örneğin otoriter anayasacılık durumunda, otoriter bir zihniyete sahip yönetici seçkinlerin, tam demokratik olmayan devletlerde iktidarı kullanma biçimini eleştirmek için kullanırız; burada yürürlükteki liberal demokratik anayasa, devletin gücünü sınırlamak ve aksi takdirde güçsüz olacak olanları güçlendirmek yerine, pratik ve otoriter ideolojik işlevler için kullanılır. Fakat buradan anayasacılık terimini çekip çıkarmak zorundayız. Üstelik bunu anayasal hükümetin ve anayasal olarak korunan temel hakların zemini ve bağlamı, küreselleşme, servet eşitsizliklerindeki büyük artışlar, göç hareketleri ve yerinden edilmeler, kimlikçi duruşların sertleşmesi ve parçalanması, dinin yeniden siyasallaştırılması ve siyasetin aşiretleşmesi gibi bir dizi son derece önemli faktör⁸² nedeniyle değişmesi karşısında evleviyetle yapmamız gerekir. Bu husus hak temelli (örneğin yeşil anayasacılık) kavramı

⁷⁹ Türküler Işıksel, 'Between Text and Context: Turkey's Tradition of Authoritarian Constitutionalism' (2013) 11 (3) I-CON 702, 706-707.

⁸⁰ Işıksel (n 79) 707.

⁸¹ Bir kavramsallaştırma örneği daha için bkz. Mila Versteeg, 'Popüler Olmayan Anayasacılık', Çev. Şafak Evran Topuzkanamış (2018) 20 (1) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 125, 125-126.

⁸² Rosenfeld (n 19) 3-4.

karşısında da geçerlidir. Önemli olan öz anlamıyla anayasacılığın gerçekleştirilmesi ve anayasanın uygulanmasıdır. Sorun anayasanın uygulanması ve güvenceleri içermesidir. Dolayısıyla gerek siyasal eksenli gerek hak eksenli nitelendirmelerden anayasacılığın kurtarılması lazımdır. Anayasacılıkla ilgili bir tartışma yapılacaksa bunun söz konusu anlayışın kurumlarının eskiiyip eskimediği (mesela kuvvetler ayrılığı), katılımcı demokrasinin ne denli faydalı olup olmadığı, yürütmenin daha fazla denetlenmesinin gerekli olup olmadığı gibi hususlar çerçevesinden ilerletilmesi gerekir.

Sonuç olarak 19. yüzyılda “anayasa” terimiyle kastedilen şey makul ölçüde kesin ve açık olmuştur. Paradoksal olarak, kelime biraz muğlaklık taşıyorsa, bunun nedeni İngiliz anayasasıydı; yani, modern anayasacılığın ana ülkesinin belirsiz bir anayasaya sahip olması veya hatta -başka yerlerde çok önemli görünen bazı standartlara göre- hiç anayasa olmamasıydı. Fakat “anayasa” terimi, İngiliz hukuk terminolojisinin evrimi sırasında İngilizce’deki modern anlamını kazanmıştır. Sartori’ye göre zihnimizde anayasa “iyi” bir kelimedir. Özgürlük, adalet veya demokrasi gibi olumlu duygusal özelliklere sahiptir. Bu nedenle, “anayasa” ifadesi ile uyandırdığı davranışsal tepki arasındaki ilişki tamamen temelsiz hale geldiğinde bile, kelime korunur veya benimsenir. Daha kesin olarak, dilin politik sömürüsü ve manipülasyonu, bir kelimenin duygusal özelliklerinin bazen şaşkıncı derecede uzun süre hayatta kalması gerçeğinden yararlanır; üstelik bu kelimenin ifade ettiği şeyin, yani anlamının tamamen farklı bir şey haline gelmesine rağmen bu böyledir. Açıklayıcı olarak konuşursak bir anayasa iki temel öge içerir: bir “hükümet planı (veya çerçevesi)” ve bir “haklar beyannamesi”. 18. yüzyıl anayasalarını hazırlayanlar için, bu iki bileşenin ayıramayacağı apaçık ortada olmuştur. Çünkü bir anayasanın gerçek anayasa olması için her ikisi de gerekli olmuştur. Burada anayasa terimi ile herhangi bir hükümet planı kastedilmemekteydi; bunun yalnızca bir hükümet çerçevesinin bir haklar beyannamesi ve buna uyulmasını sağlayacak kurumsal araçlar sağlandığında⁸³ geçerli olduğunu kastetmişlerdir.⁸⁴ Dolayısıyla modern anayasa terimine bağlı anayasacılık kavramı da bu haliyle korunmalıdır.

⁸³ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (23. Baskı, Yetkin Yayınları 2023) 38.

⁸⁴ Giovanni Sartori, ‘Constitutionalism: A Preliminary Discussion’ (1962) 56 (4) *The American Political Science Review* 853, 855-856.

Sonuç

Anayasa, devlet organlarını düzenleyen, bunların yetki haritasını belirleyen ve temel hak ve özgürlükleri garanti altına alan bir dizi kuraldan oluşur. Anayasa, devlet iktidarına meşruluk kazandırır. Bu bağlamda devletin hareket kabiliyetini ve sınırlarını ortaya koyar. Esasen gelinen aşamada anayasa, devletin öncül bir şartını teşkil etmektedir. Çünkü anayasa sayesinde uygulanabilecek yetkiler belirlenir ve bu yetkilere kısıtlamalar getirilir. Böyle olmakla anayasa, normatif bir dizge oluşturarak devlete siyasi bir eylem gücü kazandırır. Anayasa, yasal formla devletin en üstü düzey siyasal eylem biçimini oluşturur.

Anayasacılık ise devletin sınırlılığını ve böylesi sınırlı bir zeminde hak ve özgürlüklerin korunmasını ifade eder. Ancak anayasacılık bu garanti edici fonksiyonunu geçmiş, artık gerçekleştirici bir işlevi haiz olmuştur. Buna göre özellikle hak ve özgürlüklerin anayasa yargısı kurumu vasıtasıyla gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi gündemdedir. Bu yönüyle anayasacılık, en üst normatif ve politik eylem biçimi olarak anayasayı diri tutar. Çünkü ona bir devinim atfeder.

Şu halde anayasacılığın anlamının berraklaştırılması kaçınılmaz görülmektedir. Zira buna göre anayasa kavramı tasnif edilebilecektir. Bu tasnif etme faaliyeti hem normatif kalite hem de politik eylem biçimi açısından geçerlidir. Esasen anayasacılık önemli bir içeriği haiz normatif iddialar manzumesidir. Bu iddialar ya da talepler demokrasi, hukuk devleti, insan hakları, kuvvetler ayrılığı vb. gibi devlete yöneltilen ve devletin meşruluğunu belirleyen ayrıcalıklı ve tanımlayıcı unsurlar mahiyetindedir. Doktrine ve uygulamaya bakıldığında, anayasacılığın anlamının giderek zayıflatıldığı ve hatta bazı durumlarda kaybedildiği görülmektedir.

Anayasacılığın önüne bir sıfat eklenmesi suretiyle gerçekleştirilen faaliyet, anayasacılığı semantik kayba uğratmakta ve özellikle devlet iktidarı üzerindeki tanımlayıcı ve belirleyici en üst ve öncü yasal iddiayı tersine çevirmektedir. Tüm bu ters akımlara rağmen çalışmamız, anayasacılığın anlamının yeniden düşünülmesi gerektiğini ve orijin semantiğinin berraklaştırılması zorunluluğunu savunmaktadır. Aksi halde şimdilik anayasacılığa yöneltilen saldırıların daha sonra bu anlayış ve paradigmaya içkin ilkelere (örneğin hukuk devletine) yapılacağını belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Adeno Addis, 'Human Dignity in Comparative Constitutional Context: In Search of an Overlapping Concensus' (2015) 2 (1) *Journal of International and Comparative Law* 1-28.
- Albert R, 'Constitutional Amendment by Stealth' (2015) 60 (4) *McGill Law Journal* 673-736.
- Almog G, 'The Myth of the Pacifist Japanese Constitution' (2014) 12 (36) *The Asia-Pacific Journal* 1-16.
- Boyd D R, *The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions* (Human Rights, and the Environmental, UBC Press Toronto 2012).
- Crandall E, 'Amendments by Stealth of Provincial Constitutions in Canada' (2022) 45 (1) *Manitoba Law Journal* 173-197.
- Daly E ve May J R, 'Comparative Environmental Constitutionalism' (2015) 6 (1) *Jindal Global Law Review* 9-30.
- Dixon R ve Landau D, *Abusive Constitutional Borrowing* (Oxford University Press 2021).
- Dobner P ve Loughlin M, 'Introduction' in Petra Dobner ve Martin Loughlin (eds) *The Twilight of Constitutionalism* (Oxford University Press 2010) xi-2.
- Drinoczi T, 'The Emergence of Illiberal Constitutionalism and Illiberal Legality in Europe: What is Happening and What Can the Eu Do About It?' (2021) (3) *Groupe d'études géopolitiques* 151-156.
- Drinoczi T ve Bien-Kacala A, 'Illiberal Constitutionalism and the European Rule of Law' in Timea Drinoczi ve Agnieszka Bien-Kacala (eds) *Rule of Law, Common Values, and Illiberal Constitutionalism* (Routledge 2021) 1-42.
- Epstein R A, *The Classical Liberal Constitution* (Harvard University Press 2014).
- Gonzalez-Jacome J, 'From Abusive Constitutionalism to a Multilayered Understanding of Constitutionalism: Lessons from Latin America' (2017) 15 (2) *I-CON* 447-468.
- Gören Z, *Anayasa Hukuku* (5. Baskı, Yetkin Yayınları 2020).
- Gözler K, '16 Nisan'da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir 'Suistimalci Anayasa Değişikliği' Midir?' (2017) <<https://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.pdf>>, s. 2-3, Erişim Tarihi: 02.09.2025.
- Griffin S M, *American Constitutionalism: From Theory to Politics* (Princeton University Press 1996).
- Halmay G, 'Illiberal Constitutionalism? The Hungarian Constitution in a European Perspective' (Yıl Yok) <https://me.eui.eu/gabor-halmay/wp-content/uploads/sites/385/2018/09/Illiberal_Constitutionalism_WHK17_Halmay-3.pdf> s. 86, Erişim Tarihi: 05.09.2024.

- IDEA, 'What is a Constitution? Principles and Concepts' (August 2014) <https://constitutionnet.org/sites/default/files/what_is_a_constitution_0.pdf> Erişim Tarihi: 31.08.2024.
- Işıkse T, 'Between Text and Context: Turkey's Tradition of Authoritarian Constitutionalism' (2013) 11 (3) I-CON 702-726.
- Jacobsohn G ve Schor M, 'Introduction: The Comparative Turn in Constitutional Theory' in Gary Jacobsohn ve Miguel Schor (eds), *Comparative Constitutional Theory* (Edward Elgar Publishing 2018) 1-20.
- Jeffords C ve Minkler L, 'Do Constitutions Matter? The Effects of Constitutional Environmental Rights Provisions on Environmental Outcomes' (2014) (16) University of Connecticut, Department of Economics Working Paper Series 1-60.
- Kaboğlu İ Ö, *Anayasa Hukuku Dersleri* (17. Baskı, Legal Yayıncılık 2023).
- Kanadoğlu O K ve Duygun A M, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (1. Baskı, On İki Levha Yayınları 2020).
- Kelleher O, 'Environmental Constitutionalism: A Transformative Legal Discourse?' (2023) 7 (3) Irish Judicial Studies Journal 47-77.
- Kimijima A, 'Japan's Constitutional Pacifism' (2011) 23 (3) Ritsumeikan International Studies 43-61.
- Kotze L J, 'The Conceptual Contours of Environmental Constitutionalism' (2015) 21 Widener Law Review 187-200.
- Landau D, 'Abusive Constitutionalism' (2013) 47 University of California, Davis 189-260.
- Loughlin M ve Walker N, 'Introduction' in Martin Loughlin ve Neil Walker (eds), *The Paradox of Constitutionalism* (Oxford University Press 2007) 1-8.
- Lutz D S, *Principles of Constitutional Design* (Cambridge University Press 2006).
- Maki J M, 'The Constitution of Japan: Pacifism, Popular Sovereignty, and Fundamental Human Rights' (1990) 53 (1) Law and Contemporary Problems 73-87.
- Malcolm J L, 'The Novelty of James Madison's Constitutionalism' in John Samples (eds), *James Madison and the Future of Limited Government* (CATO Institute 2002).
- McCrudden C, 'Dignity, Rights, and the Comparative Method', in Rogers M. Smith ve Richard R. Beeman (eds), *Modern Constitutions* (University of Pennsylvania Press 2020), 111-132.
- McDowell L G ve O'Neill J, 'Introduction' in Gary L. McDowell ve Jonathan O'Neill (eds), *America and Enlightenment Constitutionalism* (Palgrave Macmillan 2006) 1-12.
- McIlwain C H, *Constitutionalism: Ancient and Modern* (Cornell University Press 1947).
- Nart İ, 'Abusive Constitutionalism in the Heart of the Europe: Cases of Hungary and Poland' (2021) (3) Journal of International Relations and Political Science Studies 27-44.

- Ortega R N, 'Conceptualizing Authoritarian Constitutionalism' (2016) (49) *Verfassung und Recht in Übersee* 339-367.
- Özbudun E, *Türk Anayasa Hukuku* (23. Baskı, Yetkin Yayınları 2023).
- Özgün-Çakar Y, 'Otoriter Düzenleme Zihniyeti Olarak Anayasacılık', in *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: C. 9 Dönemler ve Zihniyetler* (İletişim Yayınları 2009) 259-272.
- Petrov J, 'How to Detect Abusive Constitutional Practices' (2024) *European Constitutional Law Review* 1-31.
- Pozas-Loyo A, 'Authoritarian Constitutionalism' (2019) *Annual American Political Science Association Meeting* September 2019 1-23.
- Rosenfeld M, 'Illiberal Constitutionalism: Viable Alternative or Nemesis of the Modern Constitutional Ideal' (Yıl Yok) <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4741850>, s. 8-9, Erişim Tarihi: 03.09.2024.
- Sartori G, 'Constitutionalism: A Preliminary Discussion' (1962) 56 (4) *The American Political Science Review* 853-864.
- Schweber H, *The Language of Liberal Constitutionalism* (Cambridge University Press 2007).
- Somek A, 'Authoritarian Constitutionalism: Austrian Constitutional Doctrine 1933 to 1938 and Its Legacy' in Christian Joerges ve Navraj Singh Ghaleigh (eds), *Darker Legacies of Law in Europe* (Hart Publishing 2003) 361-388.
- Teziç E, *Anayasa Hukuku* (26. Baskı, Beta Yayınları 2023).
- Tushnet M, 'Authoritarian Constitutionalism: Some Conceptual Issues' in om Ginsburg ve Alberto Simpser (eds), *Constitutions in Authoritarian Regimes* (Cambridge University Press 2014) 36-52.
- __ 'Authoritarian Constitutionalism' (2015) 100 (2) *Cronell Law Review* 391-462.
- Versteeg M, 'Popüler Olmayan Anayasacılık', Çev. Şafak Evran Tpozkanamış (2018) 20 (1) *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 125-197.
- Yamamoto H, 'Interpretation of the Pacifist Article of the Constitution by the Bureau of Cabinet Legislation: A New Source of Constitutional Law?' (2017) 26 (1) *Washington International Law Journal* 99-125.
- Yıldız A, 'Anayasal Değişimin Suistimali ve Otoriterleşme: Anayasa Mahkemesi Üzerinden Bir Okuma' (2025) 15 (2) *İnsan ve Toplum Dergisi* 81-109.
- Young A L, 'Constitutional Methodology and Brexit: Adopting a Model-Theoretic Approach' in Dimitrios Kyritsis ve Stuart Lakin (eds), *The Methodology of Constitutional Theory V. 2* (Hart Publishing 2022) 71-102.
- Yüzer Eltimur D, 'Sistimalci Anayasacılık ve Uygulamaları: Macaristan ve Polonya Özeinde Değerlendirme' (2024) 15 (57) *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 1-44.